

Дарјуш Самии

Нови Сад, Србија и Црна Гора

ХРИШЋАНСТВО У САСАНИДСКОЈ ПЕРСИЈИ¹

Апстракт: У раду је дао преглед историјског развоја хришћанства на подручју Персије. Обухваћен је период владавине династије Сасанида (224-652) јер недоступан извор онемогућава детаљно истраживање појединачних догађаја. Хришћанство је у Персији присутно од I в.н.е. Сасанидски владари су спроводили велике прогона хришћана, као сведочанство остала су многа житија мученика. Појавом несторијанства у Византији мења се и однос персијских шахова према хришћанима који се више не сматрају за савезнике нејријателског царства. Кроз бурну историју и промене владајућих религија (маздаизам па ислам) хришћанство се на подручју Персије одржало до данашњих дана.

Кључне речи: рано хришћанство, Персија, Сасаниди, житија светих, несторијанство

Увод

Хришћанске заједнице, које од апостолских дана постоје на подручју Блиског Истока, представљају изазов за истраживача. О њима у јавности постоји једна недовољна и непрецизна обавештеност. У источно-православној сфери до сада није постојало веће интересовање за ову тему. Разлог за то је што тзв. источнохришћанске цркве (Коптска, Јерменска, Маронитска, Јаковитска, Халдејска, Асирска, Мар-Томина), иако веома блиске, нису у литургијској и догматској заједници са православним црквама. Поменуте заједнице остале су привржене доктринама одбаченим на Васељенским саборима у првим вековима хришћанства.

Први сусрети западно-европских хришћана са овим архаичним заједницама потичу из периода Крсташких ратова. Са побољшањем трговинских комуникација у XV веку они постају још интензивнији. Посебну активност показују западни монашки редови (Доминиканци, Кармелићани...). Њихове тенденције исказане су кроз оснивање поунијаћених верзија већ постојећих цркава. Потомци некадашњих хришћана Персијског царства данас су подељени у две конфесије: Халдејска црква (прихватила Унију са Римом) и Асирска црква (до данас остала самостална). Њихови припадници данас живе у

¹ Првобитна верзија представљала је дипломски рад из Опште историје средњег века. Одбрана је одржана 10. IV 2003.год. на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом: проф. др Петер Рокаи (ментор), проф. др Ксенија Марицки-Гађански, мр Буро Харди.

Ирану, Ираку и Сирији. У XIX веку са умножењем протестантских конфесија приметно је и њихово присуство широм Азије. Писани радови протестантских мисионара усмерени су на доказивање континуитета тамошњег хришћанства. Изумимајући прозелитску ноту, они се могу користити као извор података.²

На путевима разјашњавања ранохришћанске историје преплићу се легендарно и историјско, предање и археолошки опипљиво. Из данашње научне позиције је тешко замислити персијски народ који није исламизиран већ чврсто привржен своме пророку Заратустри или Зердушту (VII в.п.н.е.). Моћни владари династије Сасанида столовали су у Селеукији-Ктесифону, близу Багдада у данашњем Ираку. Треба завирити у један свет на који нас подсећају малобројни хришћани у планинама Курдистана и имена светих мученика забележена у црквеним календарима.

Основне податке можемо добити из енциклопедијских одредница *Christian Church in Persia* (Dictionary of the Middle Ages) као и *Nestorians* (Enciclopedia Britannica). Дobar приказ пружа кембричка историја Ирана.³

За озбиљно истраживање потребно је обратити се аутентичним изворима написаних из пера савременика нама интересантне епохе. Грчки црквени историчари догађаје ван граница Византијског царства спомињу само ако су у вези са самим царством. Њихова дела су нам доступна преко велике колекције *Patrologiae graeca* објављене у XIX веку.⁴

Евсевије (260-339), епископ у Кесарији Палестинској, сматра се оцем црквене историје. Некад се спомиње и под именом Јевсевије Памфил. Због склоности према аријанизму био је искључен из Цркве, али је враћен на сабору у Nikeји 325. године. Написао је биографију цара Константина (*Vita Constantini*) и обимну црквену историју која сеже до 323. године. На западу је Евсевијево дело коришћено у латинском Руфиновом преводу, а као образац служило је многим каснијим црквеним историчарима.

Сократ Схоластик (380-428) из Цариграда наставио је Евсевијеву историју. Његово дело допире до 439. године. Трудом Епархије далматинске његово и Евсевијево дело у целини је доступно на српском језику.

Теодорит из Антиохије, епископ у Киру, као историчар такође се надовезује на Евсевијево дело. О њему ће више речи бити у поглављу о несторијанству.

Евагрије, рођен је у Епифанији у Сирији 536. године, заузимао је високе положаје на византијском двору под Тиберијем (578-582) и Маврикијем (582-602). Написао је шест књига црквене историје које обухватају раздобље од 431. до 594. године.

Георгије Писида, надимак је добио по родној покрајини у Малој Азији. живео је у Цариграду у време цара Ираклија (610-641) и патријарха Сергија (610-639). Био је ђакон, скевофилакс (чувар црквеног посуђа) и хартофилакс (архивар) при храму Свете Софије. Његова дела испевана у стиху славе цара Ираклија и његове војне походе (*Expeditio persica i Heraclia*). Посебна поема

² У такве радове можемо сврстати R. Waterfield, *Christians in Persia, Assyrians, Armenians, Roman Catholic and Protestant*, London, 1973. као и Z. B. Pakizegi, *History of the Christians in Iran*, San Diego, 1992.

³ J. P. Asmussen, *Christians in Iran*, Cambridge History of Iran, vol.3, Cambridge 1983.

⁴ J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, Paris 1857-1866.

посвећена је Ираклијевом враћању Светог Крста из Персије у Јерусалим 628. (*Restitutio crucis*).

Сиријски извори су такође временом превођени на латински језик. Међу најзначајније спадају Анонимна сиријска хроника из времена Сасанида, Михаило Сиријац и његова хроника, као и дело Томе Маргског (из VIII века).

Папа Гргур XIII основао је 1584. године у Риму семинар за школовање маронита (од 680. године опредељени као монотелити, а од 1180. у заједници са римокатоличком црквом). Као један од најталентованијих питомаца тог семинара појавио се Јусуф Семан-ус-Семани (1687-1768), познатији као Асемани.⁵

Захваљујући раду овог либанског ерудите у Ватиканској библиотеци сакупљено је мноштво древних рукописа на сиријском, арапском, хебрејском и персијском језику. Међу њима су и драгоцене извештаји епископа Маруте о прогону хришћана у Персији. Асеманијево дело је између осталог значајно популаризовало оријенталне студије, а посебно утврдило пут за изучавање хришћанских тема.

Животописи светитеља тог периода су прворазредни историјски извор и мом раду су учинили велики допринос. Подаци које сам у њима проналазио су у сагласности са другим историјским изворима. Користио сам их у верзијама Јустина Поповића и Хризостома Столића. Највећи подвиг у њиховом прикупљању, превођењу и објављивању учинили су Боландисти. Они су један огранак језуитског реда у Белгији који од XVII века до данас раде на издавању животописа светитеља под називом *Acta Sanctorum*. Име су добили по оснивачу (*Joannes Bollandus* 1665.) који је први почео са издавањем *Acta Sanctorum*. Он је 1643. штампао у Антверпену житија за месец јануар у два тома, затим 1658. за фебруар у три тома. Боландисти су продужили свој рад у Бриселу у Белгији где до данас издају свој часопис под називом *Analecta Bollandina*.⁶ Посебну колекцију представља *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*. У Асемановој збирци такође посебно поглавље представља *Acta Sanctorum Martyrum orientalium*.

Дела источних црквених отаца објављивана су у колекцијама *Patrologia orientalis* и *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*.⁷ Од извора на арапском језику вредна пажње је историја, несторијанског Персијанца који је прешао у ислам, Ал-Тарабија. Живео је у IX веку, а име је добио по персијској провинцији Табарестан (данас Мазандаран), на обалама Каспијског мора, из које је био пореклом.

⁵ J. Assemani, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, 4 vol., Romae: Sacra Congregatio de Propaganda Fide 1719-1728, *Acta sanctorum martyrum*, Bd. I, Romae 1748. као и *De Catholicis seu Patriarchis Chaldeorum et Nestorianorum, Commentarius Historico Chronologicus*, Romae 1775. (недоступно).

⁶ Када је у питању колекција *Analecta Bollandina* међу многим радовима који се дотичу ове теме издвојио бих следеће: Delehayе, S. Sadoth ep. Ctesiphontis, *acta greaca*, tome 21 (1902), Peeters, S. Ra'den le Persan, tome 33 (1914), Peeters, St. Golindouch, *martyre perse*, tome 62 (1944), Devos, *Le Dossier hagiographique de S. Jacques l'Intercis*, tome 71 (1953), Petrusi, *Encomio di S. Anastasio, martire persiano*, tome 76 (1958)

⁷ Посебно интересантно поглавље представља *PATROLOGIA ORIENTALIS*, tome deuxime: fasc. 4 *Les versions grecques des Actes des martyrs persans sous Sapor II grec et latin*, par le R. P. Delehayе, 1905.

Белики допринос познавању ове теме представљају радови немачких истраживача, који су интересовање показали још средином XIX века.⁸ Традиционална жеља за спознајом Истока допринела је великом броју значајних радова на француском језику.⁹

Један светски признат и код нас превођен аутор, није испунио своје обећање: Религије у доба Сасанида проучаваћемо у III тому ове књиге.¹⁰

У данашњем Ирану две цркве се издвајају својом старином. Мар-Марјам у граду Урмије на обали истоименог језера предање везује за прве векове хришћанства (III-IV век). Претпоставља се да је међу њеним посетиоцима био и Марко Поло. Један каснији истраживач, оријенталиста Абрахам Џексон направио је њене фотографије 1903. године. Данас је у надлежности Асирске цркве и због несторијанског схватања о иконографији у њој нема ликовних представа. Црква Светог апостола Тадеја (Јуда Јаковљев, 13. јун/ 2. јул) или Тадеуша, како изговарају Јермени, налази се између Макуа и Базаргана у иранској провинцији Западни Азербејџан. Место је поклоњења јерменских хришћана из целог света јер се ту по предању налази гроб Светог апостола Тадеја, као и Сандохт, ћерке јерменског краља, која је примивши хришћанство мученички завршила живот. На том месту црква је подигнута у периоду VII-VIII века, кроз бурну историју више пута је оштећена и преправљана тако да је због црног камена којим је обложена позната и под именом Кара-Келиса.¹¹ Термин келиса за цркву се користи у савременом персијском и турском језику, а потиче од грчке изворне речи еклисиа.

Археолошка истраживања ће тек померити домете сазнања у овој области. У сумарном приказивању досадашњих археолошких истраживања на територији Ирана наводе се урне са урезаним крстовима откривене у Шушу (познатији по грчкој транскрипцији као Суза). На острву Харк, у Персијском заливу, пронађене су гробнице у стени обележене крстовима. За остатке грађевина са крстоликом основом у Сирафу и Чахар Таку (на правцу Керман-Нигар) претпоставља се да су биле несторијанске цркве.¹² Податке са територије Ирака који су вероватно обилнији нисам успео да пронађем.

Желео бих да унапред напоменем да лична имена и топоними неће имати уједначеност и потпуну тачност. Имена су се кроз транскрипције удаљавала од свог изворног облика који би требао да буде употребљаван у научним радовима. Тумачењем личних имена сазнајемо да је хришћанска

⁸ Међу прве радове на ову тему спадају: F. Uhlmann, *Die Christenverfolgungen in Persien unter der Herrschaft der Sassaniden*, Zeitschrift für die Historische Theologie 1861. (2-162) G. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer martyrer*, Leipzig 1886. (repr.1966.), O. Braun, *Persischer Martyrer Akten Ausgewählte Akten persischer martyrer*, München 1915.

⁹ Свакако најчешће цитирани аутор за ову тему: J. Labourt, *Le christianisme dans l'empire perse*, Paris 1904. затим Chaumont Marie-Louise, *Les Sassanides et la christianisation de l'empire iranien au IIIe siècle*, Revue de l'Histoire des Religions 165, Paris 1964. (165-202), као и један новији рад B. Flusin, *Saint Anastasie le Perse et l'histoire de la Palestine au début du VIIe siècle*, Paris 1992.

¹⁰ М. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја*, II том, Београд 1991., стр.410.

¹¹ Х. Мохамеди, *Иранске цркве-симбол вековне верске слободе*, Нур (30), Београд 2001, стр. 21-23.

¹² S. Matheson, *Persia (An Archaeological Guide)*, Tehran 2001, str. 82-86, 135, 145.

заједница у Персији била етнички разнолика. Свети Симеон, епископ персијски (17/30. април) у изворима је наведен као Симеон бар Саба, што упућује на његово јеврејско порекло (бар-син, на хебрејском), Свети мученик Азадис (3/16. новембар) носи име изведено из персијске речи (азади-слобода), Мар Аба, католикос Селеукије-Ктесифона, мада преобраћеник из маздаизма (тадашњи облик Заратустриног учења и званична религија у Персији), у свом имену носи чист сиријски префикс (мар-свети). Многа нама данас позната имена су и грчког порекла што није необично с обзиром да су многи заробљеници из ратова са Источним римским царством били настањивани на персијској територији, као и то да су хришћани одувек радо одбацивали национална имена и узимали похришћанена као нпр. Света Христина Персијанка (13/26. март).

I Ширење хришћанства ка Истоку

Рођендан Васељенске цркве истовремено је и рођендан хришћанства у Персији. Педесетница, педесети дан по Васкрсењу, дан је када су многи народи сабрани у Јерусалиму примили хришћанство, а апостоли започели своја проповедничка путовања. Опис тог догађаја налазимо у Новом завету у књизи Дела апостолска. Према цитату (Дап. II: 9) тамо су били присутни Парћани, Међани и Еламити. Парћани су иранско племе које је настањивало данашњи североисточни Иран и део Туркменистана (провинција Хорасан), Међани су били становници северозападног Ирана, а Еламити југозападног, данашња провинција Хузестан.

Предање о путу апостола Томе до Индије забележено је у његовом апокрифном јеванђељу.¹³ Постоје и покушаји лоцирања његовог гроба у предграђе Мадраса, Мајлапур.¹⁴ Белешку о поштовању апостолског гроба од стране хришћана и сарацена налазимо и у путопису Марка Пола. Према Евсевијевој историји делатно поље апостола Томе била је Партија.¹⁵ У сваком случају мисија овога апостола била је усмерена ка Истоку иако он лично није стигао до Индије, онда неко од његових блиских наследника јесте. Апостол Тадеј (у сиријским изворима Мар Адаи) спомиње се код јеванђелисте Матеја (X, 3) и Марка (III, 18). Међутим, код јеванђелисте Луке (VI, 16) и Делима апостолским наводи се Јуда, Јаковљев брат. Ориген, александријски аутор из II века, први је спојио два имена Јуда-Тадеј и идентификовао их као исту личност. Овом апостолу приписан је следећи апокрифни спис: "Дела апостола Тадеја једног од 12 апостола" као и међу сиријским хришћанима изузетно раширен текст: "Доктрина Адај".¹⁶

На свом мисионарском путу он је посетио Осроену, малу пограничну кнежевину између римске и парћанске територије. Њена престоница била је Едеса (данас Санли Урфа у Турској), у којој је столовао кнез Авгар V познат по

¹³ Погледати F. C. Burkitt, *Early Christianity outside the Roman Empire*, Cambridge 1899., стр. 63-89. енглески превод јеванђеља у E. Hennecke, *New Testament Apocrypha*, vol. 2, London 1965.

¹⁴ Погледати G. Schurzhammer, *New Light About the Tomb of Mailapur*, Romae 1970.

¹⁵ Јевсевије Памфил, *Историја Цркве*, Шибеник 2003, (III, 1), стр. 54.

¹⁶ Енглески превод објављен G. Phillips, *The Doctrine of Addai the Apostle*, London 1876.

својој преписци са Господом Исусом Христом, такође забележеном у Евсевијевој историји¹⁷. Авгар се Христу обраћа са молбом да га исцели од болести за коју не може наћи лека, а као одговор добија убрус са отиснутим ликом Христовим. Реликвија је поштована као заштитник града и чувана је на улазној капији чак и током опсаде од стране Персијанаца 544. године¹⁸. Овај убрус (Нерукотворени образ) пренет је из Едесе у Цариград 944. године. Под заштитом кнеза Авгара, Едеса брзо постаје важан хришћански центар из кога се мисионари у правцу Месопотамије. Ускоро се Едеси прикључује и један источнији град Арбела у провинцији Адиабена.

Сиријски хришћани првих векова одликовали су се динамичношћу у пословима организације цркве.

Темељ за учење сачињавала је следећа литература:

1. Стари завет у сиријској упрошћеној верзији - Пешито,
2. Јеванђеље (де - Мефареше, стара сиријска верзија) или Дијатесарон, Татијанов сажетак четири јеванђеља у једно,
3. Доктрина Адаја и рани мартиролози,
4. Књига земаљских закона приписана Бардасиану (дело његовог ученика Филипа),
5. Јеванђеље апостола Томе,
6. Афраатове омилије (проповеди инспирисане цитатима из Новог завета).¹⁹

Први теолози појављују се у II веку. Татијан Асирац (110-180) је као познати апологета написао дело насловљено "Хеленима" а његова редакција четворојеванђеља била је широко прихваћена од стране сиријских хришћана.²⁰ Сматра се оснивачем секте енкратита. Припадници ове секте одликовали су се нездравим аскетизмом, они су одбацивали полни однос и брак, као и употребу меса и вина. У свом застрањењу отишли су тако далеко да су приликом евхаристије уместо вина користили воду. Због тога се спомињу и под терминима хидропарастати, или акварији. Бардасиан (рођен у Едеси 154. године) писао је многа дела уперена против тада актуелних јеретичких доктрина (нпр. маркионитске). Ти радови су превођени са сиријског на грчки. У једном цитату с краја II века наводи да хришћани живе све до Бактрије (данашњи северни део Авганистана).²¹

Тадашњи владари у Персији били су Парћани (247. п. н. е. - 224. н. е.), припадници једног од иранских племена. Нису били носиоци класичне персијске традиције и мало је споменика материјалне културе остало иза њих. Историја их памти као веште стрелце на брзим коњима. Кроз векове су ратовали са Римљанима уз победе, као што беше она код Каре (данас Харан у Турској) 53. године п. н. е. до пораза када је разорен престони град Селеукија 165. године н. е. Као и владари сваке велике империје старог света истовремено су водили борбе на два различита ратишта. У II в. н. е. на источној граници опасност

¹⁷ Јевсевије Памфил, *наведено дело*, стр.25-27.

¹⁸ Л. Бреје, *Византијска цивилизација*, Београд 1976, стр.253.

¹⁹ F. C. Burkitt, *Early Christianity outside the Roman Empire*, Cambridge 1899., стр. 14-15.

²⁰ Д. Богдановић, *Свети оци и учитељи Цркве*, Београд 1989., стр. 38-42.

²¹ T. V. Philip, *East of Euphrat: Early Christianity in Asia*, интернет извор

почињу да представљају нагло ојачали кушански краљеви. На реци Тигру су наспрам разорене Селеукије подигли нову престоницу Ктесифон, арапски извори наводе град Ел-Медаин (у преводу близанци). Према религијама у својој краљевини показивали су необичну толерантност. Било је случајева да хришћани пред прогонима које су организовали римски цареви прелазе на територију под заштитом Парћана. То је време када се култ персијског божанства светлости Митре шири међу легионарима а самим тим и по читавом Римском царству. Митраизам је својом популарношћу угрожавао ширење хришћанства, а црквени оци су оштро осуђивали тај култ сматрајући га суштински опречним хришћанству. Митра је приказиван као младић који убија бика, а обредна места су се налазила углавном у пећинама, крај извора или бунара. У посебне култне радње приступ су имали само мушкарци који су пролазили кроз следеће степене посвећења: Гавран (Corax), Млада (Nymphus), Војник (Miles), Лав (Leo), Персијанац (Perses), Сунчев гласник (Heliodromus) и Отац (Pater).²²

Почетком III века н. е. долази до великих промена у Персији. Нагло се уздиже једна породица обласних господара из данашње провинције Фарс (југозападни Иран). Носила је име по претку Сасану - Сасаниди, који је према традицији био свештеник у Персеполису (персијски назив Тахт-е-Џамшид, Џамшидов престо). Последњи парћански владар Артабан V није желео да их призна као конкуренцију у власти. На то га је приморао Ардашир I остваривши потпуну победу у бици код Хормиздагана 224. г. н. е. Од самог доласка на власт Сасаниди су се трудили да продуже традицију Ахеменида па се Ардашир 226. г. н. е. крунисао као краљ краљева (на персијском шах ин шах). У непосредној близини Накш-е-Ростама, комплекса гробница ахеменидских краљева Дарија, Ксеркса и Артаксеркса I дао је да се уклеше рељеф на стени који приказује како га бог Ахура-Мазда уводи у краљевско достојанство (локалитет Накш-е-Роцаб).

Под Сасанидима долази до ревитализације Заратустриног учења у једном новом канонизованом облику. Радило се на сакупљању текстова који су уврштени у свету књигу Зенд-Авеста.²³ Један од редактора био је Атурпат Махраспанд. Зенд-Авеста се састоји од најдревнијег дела гата или химни које је саставио Заратустра; јашта или побожних песама; упутстава о богослужењу; учења о космологији и есхатологији; древних иранских легенди. Храмови ватре су интезивно подизани широм читаве Персије. Данас се најстарији функционални храм ватре (атишкадех) налази у граду Јазду (централни Иран). Пламен у овом храму, према предању, непрекидно гори од 470. г. н. е. Новим члановима се приликом приступања као симбол верске чистоте опасује бела памучна тканина. Верско учење маздаизма засновано је на вечитом сукобу између добра и зла персонификованим као Ахура-Мазда (Ормузд) и Ахриман. Од Ахура-Мазде потичу бесмртне врлине (амаша спанта) и оне су забележене у Авести:

1. воху манах - добра мисао
2. аша - исправност

²² А. Цермановић, Д. Срејовић, *Лексикон религија и митова древне Европе*, Београд 1996, стр. 365.

²³ Погледати одредницу Zend-Avesta u Dictionary of Oriental Literatures, vol. III, London 1974.

3. кхаштра - власт
4. арамаити - оданост и прилагодљивост духа
5. хаурватат - потпуност, целовитост у моралном смислу
6. амаратат - бесмртност²⁴

Свештеницима (магима) је нагло порастао утицај у друштву и они су уз пуну краљеву подршку укључени у политички живот тако да су мобедан мобед или главни маг, као и хербадан хербад, управник храмова ватре, били сврстани међу највише краљеве службенике. Маздаизам је проглашен за званичну државну религију и постављен као један од стубова моћи нове династије.

Граница у Месопотамији је под сваким владарем мењала правац. Шапур I чије име значи шахов син, владао је у периоду 240-272. У ратовима са Римљанима је углавном био успешан, у походу из 256. године прегазио је целу Сирију и својио Антиохију. Једну од највећих победа сасанидских краљева извојевао је код Едесе 260. године и тада су у Шапурово ропство пали сам цар Валеријан и око 70.000 легионара. Римском цару се после те битке губи сваки траг.

Шапур I је већину ратних заробљеника, међу којима је био велики број хришћана, укључујући и епископа антиохијског Деметрија, насељавао у новоизграђени Џонди-шапур (Беит Лапат у сиријским изворима). Овај град је осмишљен као интелектуални центар сасанидске империје. У њему се нарочито развија медицина сублимацијом грчке и персијске традиције, а под покровитељством шаха преводила су се дела грчких и индијских филозофа. Ту су за време Хозроја I (531-579) уточиште нашли платонисти из Атине, протерани од стране Јустинијана.

Мухамед једном приликом препоручује вештине Харит ибн-Халдеха, арапског лекара школованог у Џонди-шапуру. Данас су једва приметни остаци овог града на потезу Ахваз-Дезфул, мада новоизграђени универзитетски центар у Ахвазу носи назив славног античког града. Шапур I је основао град Нишабур у североисточном Ирану, који се међу осталим знаменитостима поноси гробом великог астронома и песника из XI века Омара Хајама. На источном ратишту Шапур I био је успешан где је у периоду од десет година (241-251) потпуно сломио моћ краљевства Кушан и ставио га под персијску управу. На рељефима у Бишапурском кланцу ипак је дао да се овековечи победа над традиционалним римским непријатељем.

Краљ је помогао једном изузетно агилном магу по имену Картир да се успне до положаја мобедан мобеда. Картир је био фанатичан у ревности према маздаизму, као и нетрпељивости према другим религијама. Истовремено у Месопотамији почиње да се шири једна гностичка секта, која према свом оснивачу Манију (216-277) добија назив манихеизам. Евсевије Манијево име етимолошки изводи из грчке речи манијак.²⁵ И овај покрет је као и митраизам имао многе присталице на територији Римског царства тако да су каснији упливи дуализма у јеретичке покрете (као нпр. код павликијанаца, или богумила) сматрани за рецидиве манихејства. Мани је своје проповеди заснивао на јудео-хришћанској традицији уз примену учења Заратустре и Буде, као и праксу халдејских магова. Анализирајући историју религија у Персији долазимо до закључка о јакој синкретистичкој традицији (митраизам, манихеизам,

²⁴ Р. Ивековић, Ч. Вељачић, *Индијска и иранска еџика*, Сарајево 1980, стр. 523.

²⁵ Јевсевије Памфил, *наведено дело*, стр. 211.

суфизам), што је касније довело до оснивања нових религија и покрета. Зороастрејски исељеници у Индији имали су кључну улогу у Акбаровом (1542-1605) покушају обједињавања религија.

Списи месопотамског гностика су скоро у потпуности уништени. О раширености манихејства говори и податак да је Аурелије Аугустин (354-430) у својој младости био занесен тим учењем, од чега га је избавио Амвросије Милански, што он описује у својим успоменама: “Најпре ми се почело чинити да се и оно што он говори може бранити, и већ сам сматрао да се и католичка вјера може без срамоте подржавати, док сам прије мислио да се ништа њој у прилог не може рећи против манихејских нападаја.”²⁶

Картир је због Шапурове благонаклоности Манијевом учењу стрпљиво чекао промену власти. По ступању Варахрана II (у арапским изворима Бахрам) бива иницијатор прогона манихејаца, у којима је једна од првих жртава био и сам Мани (277. год.). Период владавине Варахрана II (276-293. год.) остаће запамћен и по првим прогонима хришћана у Персији. Према једном од натписа у Накш-е-Ростаму сурови Картир се гордо хвали: “Ахриманова учења и демони нестали су из царства и учињени недостојнима вере. Јевреји, самане (будистички аскети), брахмани, назореји, хришћани, мутаке (јоги) и зандики (манихејци) потучени су у царству, а идоли су уништени, демонска гнезда су растурена. Од њих су направљена станишта за богове”.²⁷

Ово је само била тежња врховног свештеника за религијски хомогеним царством. Са друге стране престоница Селеукија-Ктесифон све је више добијала интернационални карактер. Она је била главна станица на трговинском путу који је повезивао Медитеран са Далеким истоком. У њу су се у великом броју досељавали Грци, Јермени, Сиријци, Арапи, Индуси, што је логично доприносило верској разноликости.

Крајем III века н. е. римски цар Галерије преузима иницијативу на персијском ратишту. Он је 298. год. н. е. победио шаха Нарсеха (293-302. год.) и преузео од њега велики део Месопотамије, укључујући и град Нисибис. То је период када се првобитне хришћанске комуне преображавају у организовану заједницу. Око 300. године први пут се спомиње име једног епископа у Персији - Папа бар Агаи.²⁸ Присуство епископа из Персије на Првом васељенском сабору налазимо код Евсевија у његовом делу о животу Константина. Према “Светачнику” један од 318 светих отаца Првог васељенског сабора био је преподобни Кинтион, епископ персијски (15/28. новембар).²⁹

II Велики прогон и рађање персијске цркве

Следећи од сасанидских краљева Хормизд II није успео да ојача државу. Био је у великом страху да ли ће имати мушког наследника који ће продужити династију. У тренутку када се очекивало гашење владарске лозе Сасанида,

²⁶ Aurelije Augustin, *Ispovijesti*, Zagreb 1987. (V, 14), str. 102.

²⁷ П. ди Бреј, *Заратустра и његова религија*, Сремски Карловци 1995, стр.407.

²⁸ Z. B. Pakizegi, *History of the Christians in Iran*, San Diego 1992, str. 12.

²⁹ X. Столић, *Православни светачник*, I том, Београд 1988, стр. 150-151.

родио се Шапур II који је убедљиво најдуже био владар на персијском трону (309-379. год.). У складу са дужином његове владавине појављује се легенда по којој је Шапур II крунисан још као нерођена беба. За мушки пол детета гарантовао је врховни свештеник. Своје прве ратне походе у младости усмерио је према арапским племенима која су угрожавала југозападне границе. После једне победе стиче надимак Зулактаф (“господар рамена”) јер је наредио да се арапским заробљеницима пробуше рамена, а затим повежу канапом. Ускоро ће своју суровост почети да искаљује над својим поданицима-хришћанима.

Римско царство под Константином достиже завидан успон. Закон који је хришћанима у Римском царству (Милански едикт из 313. године) омогућио слободно вероисповедање на хришћане у Персији бацио је сумњу да су сарадници вековног непријатеља. Маздаистички свештеници трудили су се свим силама да у младом краљу распире мржњу према хришћанима. Они су у хришћанском учењу видели потпуно рушење дотад постојећих традиција. Оптуживали су их због непоштовања прописа о конзумирању mesa, нису се клањали Сунцу и ватри, а своје мртве су сахрањивали у земљу. Према Заратустрином учењу, тело мртвог прља земљу која је један од четири света елемента (ватра, вода, земља, ваздух). Самим тим прекршај чини и спаљивање леша, као и бацање у воду. Једини исправан начин сахрањивања је излагање тела на тзв. “куле тишине”, које су се налазиле изван насељених места, где би их појеле птице грабљивице. Хришћанско величање безбрачног живота и девствености било је просто несхватљиво за персијско друштво, у коме су породица и њен продужетак представљали светињу. Прелазак из маздаизма у хришћанство проглашен је преступом који повлачи смртну казну. Једино чиме су хришћани на себе скретали пажњу били су заиста ретки случајеви разарања храмова ватре у верском заносу. Рушење идолских светилишта је у Римском царству било веома раширено, али су тамошњи хришћани за такве акције имали подршку царева, нарочито Теодосија II (379-395). Такви поступци хришћана у Персији само су појачавали ионако постојећу мржњу код моћног свештенства а самим тим и код шаха. Према грубим проценама у великом прогону под Шапуrom II који је оквирно трајао четрдесет година (340-380) страдало је око 16.000 хришћана.³⁰ Следствено Тертулијановој сентенци с краја II века *Sanguis martyrorum est semen Christianorum* (Мученичка крв је семе хришћанско) прогон није искоренио хришћанство у Персији.

Како бележе Теодорет и Созомен, цар Константин је младом шаху упутио писмо око 315. године у коме му са указаним поверењем поручује да од њега очекује да буде заштитник хришћана на свим територијама под персијском протекцијом.³¹ Шапур II је поштовао овај завет једино зато што је био свестан Константинове снаге и његове спремности да заради уколико не испуњава његов захтев о заштити хришћана. По Константиновој смрти (337. год.) Римско царство престаје да представља опасност за суровог шаха.

Велики прогон хришћана започео је пошто је Шапур II позвао епископа Сузе Симеона бар Сабу (у православном календару епископ Симеон Персијски 17/30. април) са захтевом да сакупи нереално високу суму новца међу хришћанима на име пореза. Епископ Симеон му је одговорио да он није

³⁰ В. Дјурант, *Доба вере*, I том, Београд 1998, стр. 173.

³¹ S. H. Moffet, *A History of Christianity in Asia*, New York 1998, str. 91.

сакупљач пореза већ пастир људских душа, а на шахове претње узвратио је да се хришћани не плаше смрти. Према хришћанској традицији дан погубљења епископа Симеона био је Велики петак. За њим су даље страдали свештеници Авделај и Ананије, као и 1150 хришћана. Мартин Хигинс у свом раду покушавајући да усклади различите изворе и у њима наведене хронолошке податке (у то време коришћени су различити календари: јулијански, сиријски, персијски, као и ере: хришћанска, селеукидска и сасанидска) закључује да је датум Симеоновог мучеништва 14. септембар 344. год.³²

Тај догађај био је само најава великог прогона хришћана. Следеће године мученичким путем пошао је Симеонов наследник на епископској столици Садок (Садот, шахдуст) и са њим 128 хришћана (20. фебруар/ 5. март). Под даном 2/15. новембра налази се забележено сведочење о 7.000 хришћана страдалих у Персији, као и мучеништво Свете Савфије, мајке безумног шаха Шапура II.³³

Са друге стране, Шапур II био је успешан у одбрани граница простране државе. На истоку, спуштајући се од Алтаја, појављује се турско-монголски народ, Хуни Хефталити у византијским изворима (код Персијанаца Хијателити, познати и као Бели Хуни). Проћи ће читав век док не постану озбиљна опасност за Персијанце. У сукобу са Римским царством које је описао Амијан Марцелин као учесник похода персијски успех био је потпун. Приликом освајања града Сингаре, Персијанци су као у многим сличним ситуацијама расељавали становништво што се узима као један од фактора ширења хришћанства. “Побијено их је мало, ту и тамо, а остали су по Сапоровој наредби ухваћени живи и превезени у најудаљеније крајеве Персије.”³⁴ Омражени император Јулијан Апостата (361-363. год.) који је покушао да тек похришћанено царство врати у мрак паганизма погинуо је на бојишту, погођен копљем, како Амијан сликовито описује.³⁵ Његов наследник Јовијан успео је да обезбеди мир предајући шаху градове Месопотамије и Јерменију. Пред новим господарима из Нисибиса је у Едесу на римској територији пребегла Свети Јефрем Сирин, велики химнолог Цркве. Још један од црквених отаца је живео у Нисибису до персијског заузећа, Јаков Нисибиски. Његов животопис саставио је Теодорит, епископ Кирски (13/26. јануар). Према верзији Јустина Поповића он је овако поступио: “Једном Свети Јаков остави пустињу и пође у Персију, желећи да види новопосађени врт свете вере и да, колико може, помогне јачању Православља.”³⁶ Пред крај свога живота Шапур II је прекинуо гоњење хришћана. Није познато шта га је тачно навело да промени став. На два места се налази подударна претпоставка да је то што се међу жртвама прогона нашао и њему посебно драг дворски евнух Свети Азадис (3/16. новембар).³⁷

³² M. Higgins, *Date of Martyrdom Simeon bar Sabbe*, *Traditio*, vol. XI, New York 1955. (1-35)

³³ X. Столић, *наведено дело*, стр. 128.

³⁴ Амијан Марцелин, *Историја*, Београд 1998. (XX, 6), стр. 205.

³⁵ Ибид. (XXV. 3), стр. 341-342.

³⁶ J. Поповић, *Житија свейих за јануар*, Ваљево 1991, стр. 314.

³⁷ C. Huart, *L'Iran antique*, Paris 1952, str. 427. као и X. Столић, *Православни светачник*, I том, Београд 1988, стр. 129

После ових жестоких прогона Цркви је био потребан један период да се обнови. Повољну околност чинила је стабилизација односа између Персије и Источног Римског царства која је потрајала скоро пола века. Помоћ хришћанима у Персији стигла је у изасланству Маруте (16. фебруар), епископа пограничног града Мајферката, кога је послао источноримски цар Аркадије. Два главна захтева била су слобода за све хришћане у Персији и сазивање сабора на којем би се црква реорганизовала. Скоро све познате информације о мученицима из периода Великог прогона потичу од њега. Уз дозволу персијског шаха Јаздегерда I (399-420) сакупљао је мошти мученика и преносио их у његов епископски град Мајферкат. Због множине моштију које је Марута пренео из Персије град мења име у Мартирополис. У својству посланика три пута је путовао у Персију 399, 406. и 409. године.

Црквени историчар Сократ Схоластик бележи да је Марута био успешан као мисионар, а о његовом односу са шахом пише следеће: "Цар умало није примио крштење када је епископ Марута, заједно са персијским епископом Авдом, постом и молитвом спасао царевог сина од мука које су му задавали демони. Разлог због чега цар није примио хришћанство била је његова изненадна смрт."³⁸

О посети великог црквеног оца Јована Златоустог немамо прецизне податке. Он је своје последње године провео у јерменском граду Коману, где је преминуо 407. год. Након 30 година одлучено је да се његове мошти пренесу у Цариград. У говору који је том приликом одржао његов ученик, тадашњи патријарх цариградски Прокл каже: "...у Персији семе побожности посеја."³⁹ У периоду свог највећег одушевљења за хришћанство Јаздегерд је почео да показује нетрпељивост према маздаистичким свештеницима тако да су му они доделили надимак Опаки⁴⁰. Приликом Марутине посете 409. шах Јаздегерд је објавио едикт о толеранцији хришћана. Од тада датира организација хришћанског становништва у милет која је касније примењивана у арапском и турском државном уређењу. Тако је омогућено да се 410. године сазове први сабор Персијске цркве у Селеукији-Ктесифону, познат и као Исааков сабор према епископу престонице Исааку (401-415). Као шахов представник на сабору је био присутан великодостојник Марзбан. Пред Персијском црквом стајала су важна питања организације: усаглашеност између персијских епископа, однос цркве према персијским властима, однос према западним патријаршијама (Цариград, Александрија, Антиохија) и као најважније: усвајање хришћанског учења дефинисаног на прва два Васељенска сабора (у Никеји 325. год. и Цариграду 381. год.).

Ово последње питање успешно је решено признавањем догмата Васељенске цркве. Око 40 епископа присутних на сабору одлучило је да епископ престонице понесе титулу католикос, у рангу са титулом патријарха, мада је ова млада црква остала под надзором Антиохијске патријаршије. За поглавара Асирске цркве данас се у Ирану користи искварени термин од католикос-даслик. Наследник католикоса Исака био је Јахбалаха (415-420) који се трудио да мисионари у крајевима до којих јеванђеље још није стигло. Био је у

³⁸ Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Шибеник 2002. (VII, 8), стр. 203.

³⁹ Ј. Поповић, *наведено дело*, стр. 814.

⁴⁰ S. P. Sykes, *A History of Persia*, vol. 1, New York 1958, str. 429.

посети Цариграду, а сазвао је и један мањи сабор 420. године, који је за циљ имао да потврди одлуке претходног. Као представник хришћана под заштитом цара Теодосија II (408-450) присутан је био Акакије, епископ Амиде (данас Дијарбекир у Турској). О престанку наклоности према хришћанима пред крај владавине Јаздегерда I подаци нису усаглашени. Могуће је да је подлегао утицају свештенства које је интервенисало видећи да хришћанство бива прихваћено међу персијском аристократијом. Једног од себи најближих племића Ахмедина Исповедника (3/16. новембар) шах је ражаловао као дворског чувара камила.

Почетком V века највећи хришћански центри на сасанидској територији су Џонди-шапур, Нисибис - теолошки центар, Вахман Ардашир (близу данашње Басре у Ираку), Арбела, Карка (између реке Тигра и иранског платоа), Мосул (данашње седиште Халдејске цркве) и Рев-Ардашир (у провинцији Фарс).

Јаздегерд I је основао град Јазд, а за свог сина Бахрама подигао је раскошну резиденцију Ел-Хварнак у пустињској области Лахмида- Хири.⁴¹ По смрти Јаздегерда престо је наследио Бахрам (420-438) као пети по реду шах са тим именом. Надимак "Гур" (дивљи магарац) добио је због његове омиљене забаве, лова на дивље магарце. Због стихова које је писао сматра се и првим персијским песником (традиција му приписује љубавне стихове посвећене извесној Диларам). Успео је да протера Хуне Хефталите, који су провалили у Хорасан поразивши их у бици на Кусмехану недалеко од Мерва.⁴² У пограничним борбама у Месопотамији није био тако успешан. Једном приликом велики број персијских војника падне у ропство. Знајући за тежак положај хришћана у Персији епископ Акакије према Сократу Схоластику овако поступи: "Римски војници нису желели да пусте заробљене Персијанце, а њих је било око 7.000, и полако су умирали од глади. Акакије је знао за то, и сазва клир који му је био подчињен, па им рече: Нашем Богу, у кога верујемо, нису потребне ни посуде ни чаше јер Он нити једе нити пије. А како је црква стекла много златних и сребрних судова, које приложише верни, мислим да је вредно да се те посуде продају и да се тако откупе заробљеници, да се нахране, те да им се да за пут шта им је потребно и да се врате својим кућама. Овај поступак честитог Акакија довео је цара Персије у ситуацију да није знао како да поступи. Говори се да је цар пожелео да види Акакија, и да је епископ отишао у Персију по налогу цара Теодосија."⁴³

Јаков Махарзапур (Свети Јаков Персијанац 27. новембар/ 10. децембар) према житију : "Рођен је у Персији, у граду Елапи, од хришћанских родитеља, и васпитан у хришћанској вери."⁴⁴ Био је племић у служби Јаздегеда I и Бахрама V. Када је шах Бахрам V сазнао да је Јаков хришћанин, затражио је да се врати предачком маздаизму. Одбијање шаховог захтева подразумевало је мученичку смрт. После невероватних мука које је претрпео издахнуо је као свет човек 421. године. Делови његовог светог тела поштовани су као реликвије у целом

⁴¹ F. Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo 1973, str. 70.

⁴² Р. Грусе, *Царство сасанија*, Сремски Карловци 1996, стр. 93.

⁴³ Сократ Схоластик, *наведено дело*, стр. 211.

⁴⁴ Ј. Поповић, *Житија светих за новембар*, Ваљево 1991, стр. 769-779.

хришћанском свету. Његова глава чува се у Риму, један део моштију у Браги(Португалија). На Светој Гори манастири Дохијар, Ксенофонт, Есфигмен, Пантелејмон и Зограф чувају по делић. У манастир Никољача код Рашке пренет је делић моштију персијског светитеља из манастира Свете Тројице код Пећи, разореног 1999. године. Јакоб из Ворагине уврстио је житије персијског светитеља у изузетно популарно дело позносредњовековне Европе, Златну легенду.⁴⁵ Међу бројним фрескама и иконама овог светитеља, лепотом се издваја она из манастира Манасије, где је представљен у низу светих ратника.

Католикос Дадишу (сиријски пријатељ Исусов) на столици у периоду 421-456, сазвао је сабор Персијске цркве у граду Маркабти на Арапском полуострву изван сфере утицаја Бахрама V. Овај сабор одржан 424. године прогласио је потпуну јуридичку независност Персијске цркве. Католикос Селеукије- Ктесифона био је изједначен са западним патријарсима и у његовој надлежности било је шест митрополија и тридесет епископија. На сабор није био позван епископ Акакије из Амиде и важно је нагласити да овај сабор није дирао у догмате потврђене на Васељенским саборима и усвојене на Првом сабору у Селеукији- Ктесифону 410.године.⁴⁶

III Појава несторијанства

Пре него што се објасни појава несторијанства и његов продор у Персију, треба истаћи феномен раширен код древних хришћанских народа (Копта, Сиријаца, Јермена), који су до данас остали привржени одбаченим догмама насталим у расправама међу грчким теолозима. Многи истраживачи сматрају да су ови народи раскидајући са званичном царском црквом успевали да задрже своје националне специфичности. Хришћани у Персији су, на пример, прихватили несторијанство, облик хришћанства који је забрањен у Источноримском царству. Хришћани несторијанци су од тада постали прихваћенији од стране сасанидских шахова. Јаковити (сиријски монофизити) и Копти називали су ортодоксне хришћане мелехити (од семитске речи мелех- краљ, цар) што значи они који припадају званичној религији и самим тим подржавају цара.

Несторијанство је настало као плод разрађивања идеја зачетих у антиохијској теолошкој школи, она се одликовала рационалним приступом верским питањима. Један од истакнутих теолога Диодор Тарски (+392.), Грк из Сирије, веома цењен за свога живота као мерило ортодоксности, и учесник на Другом васељенском сабору у Цариграду, постхумно је убројан међу јеретике. Кирило Александријски, који је на себе преузео задатак да се избори са несторијанском јереси, детаљно је читао дела антиохијских отаца. Зачетак заблуде пронашао је у тексту Диодоровом и његовом покушају да однос Бога и човека у Исусу Христу дефинише као “становање” (грчки-сникисис) Бога Логоса у човеку Исусу.⁴⁷ Према ортодоксном учењу у личности Исуса мистично су спојени Бог и човек (ипостас). Диодорово учење преузео је Теодор из

⁴⁵ Погледати Jacobus de Voragine, *Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica historia*, Ulmae: Johannes Zainer, 1481.

⁴⁶ J. Kolarić, *Istočni kršćani*, Zagreb 1982, str. 36.

⁴⁷ Д. Богдановић, *наведено дело*, стр. 124-128.

Мопсуестије (+420), чије су службе до данас у употреби у Халдејској цркви. За живота такође слављен због своје ортодоксности на Петом васељенском сабору 553. године је анатемисан, а његова дела се препуштају уништењу. Још један велики ум био је привржен новом учењу, Теодорит Кирски, значајан због његове “Историје цркве” која обухвата период 323-428. Написао је и “Историју монаштва”, као и “Историју јереси”, не уврштавајући несторијанство.⁴⁸

На престо патријарха 428. године долази антиохијски ученик Несторије. По доласку у Цариград цару Теодосију II упутио је изјаву пуну прекора: “Дај ми цару земљу очишћену од јеретика и ја ћу ти дати небо; помогни ми да победим јеретике и ја ћу ти помоћи да победиш Персијанце.”⁴⁹ Био је познат по уношењу емоција у своје беседе, али исто тако да теолошки није био учвршћен у сазнањима.

О почетку његовог застрањивања Сократ Схоластик бележи следеће: “Код Несторија је живео свештеник Анастасије, који је заједно са њим дошао из Антиохије. Несторије га је веома ценио, често радећи онако како га је Анастасије саветовао. Једном, када је Анастасије говорио беседу у цркви, рекао је између осталог: Драго ми је да нико за Марију не може да каже да је Богородица, јер Марија је човек, а човек не може родити Бога. Од ових речи се многи тргоше, и када наступи жагор у цркви, иступи Несторије у одбрану Анастасијевих речи јер му не беше право да се ухвати у нечасној науци онај кога је ценио. Тада и он поче говорити против Богородице.”⁵⁰

Наиме, продубљујући негирање учења о сједињености Бога и човека у Исусу Христу, Несторије је проповедао да се у већ рођеног човека Исуса уселио Бог. Следствено томе, он је инсистирао да се не употребљава термин Богородица (грчки-Теотокос) већ Христородица (Христотокос). Као што је већ наведено, носилац борбе против Несторија био је Кирило Александријски коме је међу првима подршку пружио Целестин I, папа римски. Кирило је послао два писма упућена Несторију у којима га позива да се одрекне јереси. Тон којим Кирило пише је сталожен и хришћански, уз доста догматских дефиниција. Он Несторија покушава да приволи ортодоксији. Затим следи треће писмо, тзв. Кирилови анатематизми (укупно 12), у којима је изложена једина прихватљива христологија и проклетство за све оне који од ње нешто мењају. То је јасно већ из првог анатематизма: “Ако неко не исповеда да је Емануил заиста Бог, и да је Света Дјева - Богородица јер је (она) родила телесно тело Логоса рођеног од Бога, нека буде проклет.”⁵¹

Због неефикасности оваквих мера одлучено је да се проблем разреши на новом Васељенском сабору. Трећи сабор по реду сазвао је Теодосије II у Ефесу, граду на западној малоазијској обали, у коме је према предању Богородица провела последње дане земнога живота. Сабор је заседао од 22. јуна до 30. јула 431. године, а председавајући је био Кирило Александријски. Сабрани епископи су одлучно осудили Несторија и све списе који су до такве

⁴⁸ О помињаним ауторима погледати одреднице у Речнику грчких и латинских писаца антике и средњег века.

⁴⁹ Ф. Успенски, *Историја Византијског царства*, I том, Београд 2000., стр. 155.

⁵⁰ Сократ Схоластик, *наведено дело*, стр. 219.

⁵¹ Р. Поповић, *Одбрана докумената Васељенских сабора*, Београд 2002, стр. 56

заблуде довели. Он лично је рашчињен и протеран у Египат. Живео је луталачки, а свој случај је изложио у два списка “Трагедија” и “Одбрамбени спис”, правдајући себе. Умро је 451. године. У Риму је у спомен на победу ортодоксног учења подигнута црква Santa Maria Maggiore, украшена прелепим мозаицима са приказима из живота Богородице.

На персијском престолу Бахрама V наслеђује Јаздегерд II (438-457). Хришћани су прогоњени у периоду од 445. до 448. Највећи прогон био је у граду Карки (Беит Селок), где је један од вођа погубљења Тамасгерд, потресен невероватним приказима страдања, примио хришћанство и сам се придружио мученицима. Број жртава у изворима је изражен у хиљадама.⁵² Средином V века у Грузијској цркви помињу се имена два Персијанца. Први је архиепископ Мобидани, који је на челу Грузијске цркве био дванаест година (436-448), а други је Свети Ражден, према српској транскрипцији, али мислим да је правилније Рааздин јер његово име значи “светлећа вера” (3/16. август). Он је као татор персијске принцезе Балендикте, која је удата за краља Вахтанга Гургусала (446-499), дошао у Грузију. Ту је примио хришћанство и постао један од војних заповедника. Заробљен је у рату са својим сународницима и због промене вере бива разапет на крст 454. године. Његове свете мошти почивају у Саборној цркви града Николе (близу Тсинвалија) у грузијској области Карталинија. Поштује се као први мученик Грузијске цркве.

Едеса као велики богословски центар на Истоку постаје место школовања за хришћане из Персије. После осуде Несторија и емиграције великог броја његових присталица у Персију, епископ Рабула Едески енергично се залагао да град, а нарочито његове школе задрже строго кириловско гледиште. Међутим, њега на епископској столици наслеђује Ива (436-457), наклоњен антиохијском учењу и он ступа у контакт са истомишљеницима у Персији. Једно од његових писама за персијског епископа Мариса са оптужбама на рачун Кирила и Ефеског сабора осуђено је тек на V Васељенском сабору 553. године када је покренут “спор о три поглавља”.⁵³

После одласка Иве са епископске столице Едесу преузима јака монофизитски опредељена струја. Несторијевски опредељени студенти из Персије престају да буду пожељни; они предвођени Нарсајем прелазе у град Нисибис на персијској територији. У Нисибису их дочекује епископ Барсаума, такође некадашњи едески ученик.

Персијски шах Фируз (459-484), у неким изворима Пероз (победник у рату), био је преокупиран проблемима које су му задавали Хуни Хефталити. Њему се приписује да је подигао заштитни зид уз источне обале Каспијског мора чије остатке локално становништво назива Александровим или Црвеним зидом. У једној од битака у равницама Хорасана хунски заповедник Ашкунвар је тријумфовао, а сам Фируз је погинуо. После тог догађаја Персијанци под Валашем (484-488) приморани су да плаћају данак Хунима Хефталитима.

Прилив студената образованих под Ивом Едеским учинио је да се несторијанство брзо шири кроз Персију. Посебно активан био је Барсаума који се у својим амбицијама више пута окарактерисао као бескрупулозна личност.

⁵² S. H. Moffet, A History of Christianity in Asia, New York 1998, str. 161.

⁵³ У “три поглавља” спадају списи Теодора Мопсуестијског и Теодорита Кирског, као и поменуто писмо Иве Едеског.

Сматра се да је он пред шаха Фируза изнео оптужбе против католикоса Бабоваја (457-484) због његове преписке са источноримским царем Зеноном.⁵⁴ Није познато каква је била садржина те преписке, али је могуће да је католикос покушавао да заустави ширење несторијанства. По шаховој наредби католикос Бабовај је уклоњен са столице и послат у затвор, где је ускоро и умро. На његово место дошао је Акакије, за време чијег католикосата је одржан сабор у Селеукији-Ктесифону 486. године. Инспиратор и руководећи на сабору био је Барсаума и том приликом је несторијанство усвојено као званично учење Персијске цркве. Посебно се расправљало о питању целибата и од тада несторијански свештеници и епископи имају бити ожењени с тим да свештеници имају право и на други брак. Пример је дао Барсаума, који се оженио једном монахињом. За све ове одлуке основа је пронађена у цитату (I Тим. III: 15) који почиње; “Али епископ треба да је без мане, једне жене муж...” Одлуком цара Зенона школа у Едеси се затвара 489. године. Већина наставника и студената сели се у Нисибис где школа наставља са радом. Режим живота у школи био је сличан манастирском као и у данашњим богословијама. Примат међу изучаваним ауторима имао је Теодор Мопсуестијски. Ученицима нисибиске школе је због сталне сумње персијских власти под којом су били хришћани строго забрањено да прелазе на територију Источног римског царства. Постоји мишљење да је на прихватање несторијанства у Персији утицао и “Хенотикон” цара Зенона (објављен 482), који је састављен у циљу превазилажења разлика са монофизитима.

Период католикосата Бабаја обележен је христолошким расправама између персијских епископа. Године 497. два епископа Папа из Беит Лапата (Џонди-Шапур) и Јазад из Рев-Ардашира супротставили су се доминирајућем ставу антиохијаца. Један њихов савременик епископ Симеон из Беит Аршама, познат и под надимком “персијски софист”, путовао је и проповедао против несторијанске јереси.⁵⁵

У уводу је већ наглашено да су хришћани у Персији били национално хетерогени и да је њихов велики број потицао из јеврејских комуна које су се у градовима Месопотамије и Персије формирале кроз векове. Према једном раду управо су ти преобраћеници из јудаизма утицали на прихватање несторијанства (вероватно да је њима припадао епископ Барсаума).⁵⁶ Прве историјске везе Јевреја и Персијанаца почињу у VI веку п. н. е. Поход Кира Великог из 537. г. п. н. е. ослободио је Јевреје омраженог вавилонског ропства. Он је у Јерусалиму објавио исправност јеврејске религије и наредио да се храм обнови; II Књига дневника (XXXVI:23), као и Књига Јездрина (I:2,3). Пророк Данило провео је један део живота на двору цара Дарија I (522-486), као што каже цитат (Дан. VI:28): “И тај Данило бијаше срећан за царовања Даријева и за царовања Кира Персијанца.”

Данас се у граду Шуш, у непосредној близини палате у којој су зими столовали Ахемениди, налази цамија, место поклоњења гробу пророка Данила.

⁵⁴ Z. B. Pakizegi, History of the Christians in Iran, San Diego 1992, str. 24.

⁵⁵ Ц. Мајендорф, *Империлно јединство и хришћанске деобе*, Крагујевац 1997, стр. 246.

⁵⁶ Погледати рад A. Grant, The Nestorians or The Lost Tribes of Israel, New York 1841.

Хамадан, некадашњи древни град Екбатана, до данас чува гробнице Естире и њеног ујака Мардохеја. Живот Естире описан је у старозаветној књизи у десет поглавља (Јестирина књига). Она је била супруга персијског цара Ксеркса I (у Старом завету спомиње се као Асвир) и због њених праведних поступака светом је сматрају и Јевреји и хришћани (према православном календару прославља се 20. децембра / 2. јануара).

Уз призор Христовог рођења нераскидиво су везана три мудраца који су пратећи звезду стигли до Витлејема да му се поклоне и принесу дарове. Према најраширенијој верзији сваки од њих је дошао из различитог дела света (Етиопије, Арабије и Персије) и једним именом се називају “мудраци са истока”. Друга мање позната верзија је да су зороастрејски свештеници у Персији очекивали долазак Месије и да су послали дванаест свештеника подељених у три групе.⁵⁷ Свака од група је носила дар: злато, смирну и тамјан. Звезда коју су пратили се у још очуваној традицији назива Јестирина звезда. Реликвије које су предали Исусу Христу на дар чувају се у светогорском манастиру Свети Павле, а до њега су чудесно стигле преко српске принцезе Маре Бранковић. Она је као жена турског султана Мурата II остала у добрим односима са Мехмедом II, освајачем Цариграда, и тако успела да сачува многе реликвије похрањене у ризници византијских царева. Марко Поло је приликом посете персијском граду Саве забележио: “У овом су граду три краља покопана у лепом гробу. Ту се и данас налазе потпуно цели и са косом.”⁵⁸

Према истраживању Руже Ђук, Мара је од многих манастира и цркава које је помагала посебну дарежљивост исказивала према Хиландару и Светом Павлу. Она не наводи конкретан разлог њене жеље да ступи на тле Свете Горе, али не доводи у сумњу њену тачност. “У манастиру Свети Павле нађен је недатиран турски документ-дозвола кадије, којом се царици Мари одобрава да посети манастире Свети Павле, Хиландар и Зограф са даровима у злату, сребру и скупocenim тканинама.”⁵⁹ Мара Бранковић је лађом стала надомак Свете Горе, а монаси су пришли чамцем и преузели на чување хришћанске реликвије: злато, смирну и тамјан.⁶⁰

⁵⁷ Према класичној верзији њихова имена су: Мелхиор, Валтазар и Гаспар и њихове мошти се чувају у келнској катедрали, Х.Столић, Православни светацник, Београд 1988, стр. 225, А. Atiya, History of Eastern Christianity, London 1967, str. 293. према делу W. C. Emhardt-G. M. Lamsa, The Oldest Christian People Account of the History and Traditions of the Assyrian People and the Fateful History of the Nestorian Church, New York 1926.

Било их је дванаест и њихова имена су: Арванд син Артабана, Хормизд син Сатроса, Коснасп син Гонпара, Арсак син Мехроза (носиоци злата), Зарандар син Варзода, Акрехо син Косроа, Арбахешт син Колита, Аштоакадун син Шешрона (носиоци тамјана), Мехроз син Хорама, Акшериш син Кашана, Садлак син Балдана, Меродан син Биодада (носиоци смирне). Постоје претпоставке и да је град из кога су мудраци кренули у Витлејем данашњи Кашан у Ирану, S. Matheson, Persia, Tehran 2001, str. 92.

⁵⁸ Marko Polo, Milion, Zagreb 1954, str. 29.

⁵⁹ Р. Ђук, *Царица Мара*, Историјски часопис XXV-XXVI, Београд 1978-1979. (53-97)

⁶⁰ А. А. Точилов, *Свешта Гора Ајшонска*, Манастир Хиландар 1993, стр. 34.

IV Почети монаштва

Један од параметара јачине црквене заједнице представља развијеност монашког покрета који у њој егзистира. Колевка монаштва, првобитног анахоретског и каснијег киновјског, је египатска пустиња. Из ње се монашки покрет ширио у Палестину, Малу Азију и Месопотамију. Тома из Марге (Марагех у северозападном Ирану), написао је једну историју монаштва по угледу на Паладијев Лавсаик (историја монаха у Египту). Оснивач монаштва у Месопотамији био је Мар Аугин (Авген), ученик Светог Пахомија. Први манастир основао је у околини Нисибиса око 320. године.

Афраат, познат под псеудонимом “Персијски мудрац”, био је конвертит из зороастризма. Написао је књигу Беседа или Омилија, двадесет две, по броју сугласника сиријског алфабета. Као савременик Великог прогона под Шапуром II описује га у последњој беседи. Његова схватања о полном животу су изузетно строга. Он сматра да брак треба обавити пре крштења јер после крштења за њега је једино прихватљив живот у девствености. Његово дело по стилу делује далеко наивније од отаца IV века јер није настало под утицајем грчке философије.⁶¹ Афраат је основао један киновјски манастир Мар Матаи (Свети Матеј), северно од Мосула, око 340. године. У том манастиру је од 344. године његово епископско седиште, а он се у изворима наводи под именом Јаков. Он помиње и “синове завета” за које су састављена посебна правила. То је била посебна врста аскета који су живели у породицама, у VI веку потпуно су се утопили у класичну монашку организацију.

Тома из Марге бележи да се средином IV века појавила једна секта лутајућих монаха (у арапским изворима-ал Мусалин, молитвеници), која је нарушавала црквени поредак.⁶² Није их тешко замислити с обзиром да Ираном и данас лута мноштво дервиша одступајући у својим проповедима од укалупљеног ислама. Раширеност овог покрета довела је до тога да католикос Ишојаб I (582-596) донесе декрет којим се сваки монах обавезује да мора имати братство и манастир.

Највећи процват монаштво је доживело залагањем Абрахама из Кашкара, рођеног 491. године у граду Кашкару у Месопотамији. Студирао је као и већина хришћана из Персије у Нисибису. Један период је провео мисионарећи међу Арапима у пограничном Лахмидском краљевству, а затим одлази у Египат, где посећује велике пустињске монашке обитељи. По повратку оснива највећи манастир на персијској територији на планини Изла.⁶³

Несторијански монаси су се касније одликовали крстоликом тонзуром и били су најупорнији хришћански мисионари широм азијског континента.⁶⁴ Њихову делатност нису спречавале ни честе и разорне провале централноазијских народа. Многи каснији мисионари и истраживачи су са чуђењем констатовали докле су све стигли монаси (Индија, Централна Азија,

⁶¹ Г.Флоровски, *Источни оци IV века*, Врњачка Бања 1997, стр. 229-232.

⁶² A. Atiya, *History of Eastern Christianity*, London 1967, str. 293.

⁶³ S. H. Moffet, *A History of Christianity in Asia*, New York 1998, str. 225-227.

⁶⁴ Тонзура, обријани део темена код свештених лица (као симбол посвећености Богу).

Кина) послати од стране католикоса Селеукије- Ктесифона, касније Багдада па Мосула.

V Реорганизација цркве у Персији

Крајем V века Персија није имала снаге да се одупре краљевству Хуна Хефталита. Шах Кавад ступио је на престо 488. године и, као његов претходник Балаш, плаћао је Хунима велики данак. Продор Хазара који су се тек појавили успео је да одбије (Каспијско језеро се у Ирану назива дарија Хазар). Према Ал-Табарију шах је основао многе градове међу којима и данашњи Казерун (у провинцији Фарс) и остварио успешне контакте са Кином. Ипак, стално лебдећа хунска опасност није била отклоњена. Персијанци своје незадовољство исказују кроз нови верски покрет - маздакизам. Назив потиче од оснивача Маздака, који се први пут спомиње око 490. године. Неки аутори су његову проповед окарактерисали као претечу комунизма. Два најизраженија правца Маздаковог учења су укидање власништва над земљишним велепоседима и уништење институције брака. Шаху се учинило да ће му појава овог покрета добро доћи као противтежа племству и моћном свештенству. Због подршке коју је пружио Маздаку протеран је 496. године. Кавад је уточиште пронашао на двору Хуна Хефталита. На престолу га је у периоду од две године (496-498) заменио Цамасп. За то време Кавад уз помоћ хунских трупа припрема преврат, успут поставши и њихов зет. По повратку у Персију шах мења однос према маздаковцима; некадашњи заштитник постаје жестоки прогонитељ. Сам Маздак погубљен је 529, а сви његови списи су уништени. Иако су прогоне наставили и потоњи шахови, одјеке маздакизма сусрећемо у персијским устанцима под арапском влашћу све до IX века.⁶⁵ Они су очигледни у устанку (776-789) у Хорасану под Муканом, који је проповедао заједницу имовине и жена. Мукана (познат као "човек под велом") послужио је као инспирација за књижевна дела Томасу Муру и Хорхеу Луису Борхесу.⁶⁶

Династија Сасанида свој врхунац достиже у личности Хозроја I (Хосру), кога је према легенди шах Кавад добио са једном девојком, ћерком сељака из околине Нишабура, коју је срео при једном повратку из борби с Хунима Хефталитима.⁶⁷ Персијанци су га даровали надимком Ануширван, у преводу "Бесмртна душа". Током своје дуге владавине (531-579) спровео је реформе у војци и финансијско-пореском уређењу које су истински ојачале државу. За време шаха Кавада Персијанци су освојили Амиду, али су због проблема са Хунима морали да је врате цару Анастасију (491-518). Да би нагласио значај позиција у Месопотамији, он је поред Даре подигао нови утврђени град и назвао га Анастасиополис. Јустинијан је наставио да се учвршћује на источним границама тако да је код Даре 530. године дошло до озбиљнијег сукоба у коме су Персијанци поражени. Следеће године у бици код Калиника Персијанци преузимају иницијативу и византијски војсковођа због неуспеха бива опозван са положаја главнокомандујућег на истоку.

⁶⁵ B.Luis, *Arap i povijesti*, Sarajevo 1973, str. 104-105.

⁶⁶ Лик Мукане искористио је Х. Л. Борхес за приповетку Маскирани бојаџија Хаким из Мерва

⁶⁷ S. P. Sykes, *A History of Persia*, vol. I, New York 1958, str. 449.

Према јерменском историчару Мојсију најезде Хазара су се продужиле и у периоду цара Хозроја; “наша земља потпала је под власт Хазара, а црква и списи предати огњу.” Персијанци су због тих упада подигли знамениту Дербентску тврђаву.⁶⁸

Године 532. склопљен је “вечни мир” између два владара који су обележили читав век. То је био јединствени моменат у историји када су две блиставе цивилизације стале једна наспрам друге у својој пуној моћи и исказале међусобно поштовање. Прокопијеве речи о Хозроју су свакако претеране: “И тако је за време његове владавине читава земља била натоплена крвљу Ромеја, као и готово свих варварских народа.”⁶⁹ Јустинијан је био једини владар под којим су Персијанци имали слободу кретања по Царству без војне пратње. Три године пре склапања мира Јустинијан је посебним указом забранио рад Платонове Академије у Атини. Читав један интелектуални круг пронашао је нови свет под покровитељством персијског шаха. Утицај платонизма се протегao на исламски период и свој израз пронашао у оквиру суфизма. Најизразитији представник који је размишљао под тим утицајем био је шејх Сухраварди (XII век), кога је посебно изучавао француски оријенталиста Анри Корбен.⁷⁰

Хозроју I се приписује да је заслужан што је индијска игра шах пронашла свој пут до Европе. За то, заслуге вероватно припадају Вазургмиру (Бузургмир), великодостојнику и најближем шаховом саветнику који је био омиљен због мудрости. Његово књижевно дело спада у ретке сачуване писане споменике епохе Сасанида.⁷¹ Под Хозром II погубљен је под сумњом да је хришћанин. Нови сукоби наступили су 539. године као последица пограничних инцидената арапских племена подељених између две силе. Гасаниди, углавном монофизитски хришћани из сиријског дела пустиње, били су савезници Јустинијана. Он је толерисао њихово одступање од ортодоксног учења и допуштао да се о питањима вере консултују са збаченим црквеним великодостојницима на тлу Византије. Наспрам њих стајало је краљевство Хира настањено Лахмидима, већински поклоницима арабљанских паганских култова мада је хришћанство добијало све више присталица под утицајем мисионара из Селеукије- Ктесифона. Споменуто је да је Абрахам из Кашкара мисионарио међу Лахмидима.

Хозроје I је на јуриш заузео Антиохију, међу ретким зградама које је поштедео био је Саборни храм, а већина становништва је исељена у Персију. Пошто је освојио пустињску тврђаву Петру, 541. године избија на обале Медитерана као некад његови ахеменидски преци.⁷² Источним суседима Хунима Хефталитима од 542. године не плаћа данак а у следећих двадесетак година потпуно уништава њихово краљевство. Приликом новог споразума

⁶⁸ С. А. Плетњова, *Хазари*, Београд 1995, стр. 29.

⁶⁹ Прокопије из Цезареје, *Тајна историја*, Београд 2004, стр. 101.

⁷⁰ О Сухравардију можемо читати у А. Korbin, *Istorija islamske filozofije*, Sarajevo 1978, док је најпотпуније дело од истог аутора *En Islam Iranien*, II том, *Sohrawardi et des Platoniciens de Perse*, Paris 1971.

⁷¹ *Dictionary of Oriental Literatures*, vol. III, London 1974, str. 193

⁷² Прокопије из Цезареје, *наведено дело*, стр. 30.

између “два брата”, како су се Јустинијан и Хозроје ословљавали, мир је уместо тежњи ка вечном предвиђен за реалнијих педесет година. Своју широкогрудост Хозроје је имао прилике да искаже и према хришћанима. Персијски шахови су имали читав харем жена из којег се обично једна издвајала као шаху најомиљенија и она је могла имати утицај на његове одлуке. Хозројева омиљена жена била је хришћанка, вероватно јерменског порекла. Син кога је имао са њом Анушзад дуго је био наклоњен хришћанству док се коначно није крстио. Он је подстицао подизање монофизитских цркава у Месопотамији да би спречио своје бедуинске поданике да посећују светилишта у Сирији, где би поред верских могли добити и војне обавезе према Византији. Једна од идентификованих цркава тог периода је Свети Сергије у Беит Арбеји, северозападно од Мосула. Она је била саграђена по угледу на велику базилику Светог Сергија у Русафи (касније Сергиополис).⁷³

Католикос који је обележио Хозројеву владавину и велики реформатор цркве у Персији био је Мар Аба (540-552) преобраћеник из маздаизма. Та чињеница чинила га је омраженим у круговима маздаистичких свештеника који су се упорно трудили да га склоне са положаја католикоса. На срећу шах је поштовао Мар Абу као мудрог човека и у том ставу су га подржавали угледни хришћани из његовог окружења (лекари и чиновници). Због великог притиска Мар Аба је неколико година провео у кућном притвору, склоњен из престонице Селеукије- Ктесифона. Тај притвор је одржаван у његовој кући у данашњем граду Урмије, који је у том периоду постао центар за све хришћане у Персији. Борба овог великог човека била је усмерена ка браковима између родбински повезаних особа. Оваква, за једног хришћанина неприхватљива заједница, међу зороастрејцима била је нормална. Под Арапима и Монголима та нездрава традиција се одржала као метод очувања идентитета.

На једном сабору који је сазвао 545. године укинуо је праксу рукополагања ожењених особа за епископе. Мар Аба је био ученик школе у Нисибису, где је касније био и предавач. Грчки језик је научио у Едеси. Путовао је у Александрију, где је разговарао са Козмом Индикоплеустосом (“Индикопловац”), обишао је египатске манастире и био у посети Цариграду. У Јустинијаново доба несторијански епископи су дочекивани у престоници. Један од њих по имену Павле (са персијске територије) са поверењем је послат да води полемику са манихејцем Фотином.⁷⁴ Хришћански цар се надао да ће се званична црква у Персији одрећи антиохијског учења и поново ући у заједницу халкидонских цркава.⁷⁵

Сабор сазван 553. године осудио је накнадно списе источних теолога (Теодора из Мопсуестије, Теодорета Кирског и Иве Едеског) као несторијанске што говори да Јустинијан није био за заборављање и занемаривање теолошких заблуда, али исто тако није био за прекид дијалога. Пажњу Византинаца више је заокупљао проблем монофизитизма, самим тим што су били поданици царства, а њихов број је варирао у зависности колико се граница померала на исток.

⁷³ Д. Оутс, *Рани средњи век*, Београд 1976, стр. 98.

⁷⁴ Ц. Мајендорф, *наведено дело*, стр. 248.

⁷⁵ Погледати рад А. Guillamont, Justinien et l'église Perse, *Dumbarton Oaks Papers* (23-24), Washington 1969.

У VI веку кроз Месопотамију је са посебним прегалаштвом монофизитство проповедао Јаков бар Адај, по коме се и савремени сиријски монофизити називају јаковити. Међу његове посредне мисионарске успехе сматра се крштење шаховог сина Анушзадеа које је обавио са његове стране постављен епископ у Тагриту по имену Абудемнех.

На столици католикоса у Селеукији-Ктесифону следећа значајна појава био је Ишојаб I (567-595). Као реакцију на нарастајуће монофизитство сазвао је сабор у престоници 585. године који је званично потврдио “мопсуестијско” учење. Сами несторијанци су за своје теолошко усмерење користили термин “антиохијско” или “мопсуестијско” учење. У једном од класичних дела несторијанске књижевности “Бисерна књига”, коју је написао Абдишо бар Берика, епископ Нисибиса користи се термин “мешихаје”, следбеници Месије.⁷⁶ Јасна је алузија на везу са првобитним хришћанством и занемаривање историјског контекста александријско-сантиохијских расправа одакле стварно они као такви хришћани воде порекло. Под Хозројевим наследником Хормиздом IV (579-583) католикос Ишојаб је задржао статус поштованог црквеног поглавара док под Хозројем II мора да се склони у арапску краљевину Хиру.

Иако још 486. проглашено као званичан облик хришћанског вероисповедања, несторијанство није потпуно преовладало у Персији. Изгледа да је тај процес окончан пред само покорене Персије од стране Арапа за време католикоса Бабаја Великог. Очигледан доказ је једно житије из VI века, које Православна црква усваја. Житије описује Свету Голиндуху, после крштења Марију (12/25. јул). Она је била супруга једног од врховних маздаистичких свештеника. Због своје вере трпела је многе увреде од свог окружења, али глас о њеној посебности прешао је персијске границе. Забележено је да јој је у посету ради разговора и поуке дошао епископ Дометијан из Мелитине (у Малој Азији) као и да је на ходочашћу у Јерусалим свуда радо била дочекивана. Упокојила се 587. године.⁷⁷

VI Путеви мисионара

Из Персије хришћанство се ширило даље на исток. Главни узрок су били прогони којима су хришћани небројено пута подвргнути. Исељавања у Индију су почела под Шапуром II и настављена су и касније. Друга неоспорна чињеница је динамичност којом су се одликовали монашки центри у Месопотамији. По томе би њихови монаси могли да се упореде са ирским савременицима. И касније, по доласку ислама у Персију, у правцу Индије су се исељавале све угрожене верске заједнице. Тако данас на тзв. Малабарској обали постоје насеобине Парса (потомци персијских зороастрејаца) и Мар-Томиних хришћана. Према апокрифном јеванђељу апостола Томе (за које се претпоставља да је оригинално написано на сиријском језику) хришћанство је присутно у Индији од I века н. е. Без обзира на оспораваност овог дела хришћанство није много закаснило за тим извештајем.

⁷⁶ J. Kolaric, *Istočni kršćani*, Zagreb 1982, str. 34.

⁷⁷ J. Поповић, *Житија свейих за јул*, Ваљево 1991, стр. 290-295.

Евсевије Кесаријски пише о Пантаенусу, учитељу из Александрије који је живео у другој половини II века, спомиње се цар Комод (180-192). Он се отиснуо на проповедничко путовање до Индије где је затекао хришћане који су поседовали јеванђеље Матејево на хебрејском језику и предање о апостолу Вартоломеју који га је донео.⁷⁸ Омиљену причу међу хришћанима о томе како је хришћанство стигло до Индије “Живот Варлаама и Јоасафа” саставио је Свети Јован Дамаскин (675-749).⁷⁹ То је сликовита представа написана по узору на Будин живот, према њој индијски цар Авенир због једног пророчанства не допушта сину Јоасафу да напусти двор. Али кад се из далека појави монах Варлаам, он крсти Јоасафа, а преко сина и цар Авенир прими хришћанство.

У првим забележеним спомињањима епископа у Персији из IV века наводи се њихова надлежност и за Индију. Тако се за извесног Јована каже да је епископ Персије и Велике Индије. Са едиктом о толеранцији хришћана Јаздегерда I из 410. године надлежност за индијски потконтинент се премешта из Селеукије-Ктесифона на митрополију у Рев-Ардаширу (близу данашње луке Бушер у Персијском заливу). Опширније о хришћанима у Индији и на острвима у Индијском океану Сокотри и Цејлону пише александријски трговац Козма Индикоплеустес. Његова “Хришћанска топографија” састављена почетком VI века сачувана је у Ватиканском рукопису украшеном минијатурама, из IX века. Своја обавештења црпео је од трговаца и политичких посланстава који су у то време били ретки путници. Он и сам признаје да је његово схватање космологије потекло од извесног Патриција, који је са својим учеником Томом из Едесе дошао из земље Халдејаца, а потом постао епископ читаве Персије⁸⁰. На једном месту он за острво Цејлон каже: “Постоји тамо и хришћанска заједница персијских колониста”.⁸¹ Даље за свештенство Сокотре и Цејлона наводи да је рукополагано у Персији док су хришћани у Индији имали свога епископа.

Марко Поло о острву Сокотри бележи: “Епископ са овога острва не подлеже власти римског папе, већ је под католикосом из Багдада.”⁸²

За време католикосата Ишојаба II (628-643), услед арапске инвазије, цркви у Индији предата је потпуна самосталност. Као споменик некадашњој вези са хришћанима у Персији у Мар-Томиној цркви је до данас сачувано неколико текстова на пахлави језику.

Преко Горичког зборника сазнајемо каква су сазнања имали средњовековни Срби о овим далеким крајевима. Он је састављен 1441-1442. године за Богородичин манастир на скадарском острву Горици. Зборник је настао као резултат преписке Јелене Балшић и њеног духовника Никона Јерусалимца. Он, покушавајући да опише Васељену, вели: “Опловивши обалом стиже се у Велику Индију пловећи седам месеци. Тамошњи људи су и хришћани и Јелини. Од Индије до Аксомије плови се седам месеци. Од Аксомије плови се

⁷⁸ Јевсевије Памфил, *наведено дело*, стр. 132.

⁷⁹ Х. Панајотис, Јован Дамаскин - *Живот, сјиси и учење* објављено у књизи Свети Јован Дамаскин, Источник знања, Београд-Никшић 2001, стр. 27.

⁸⁰ Л. Бреје, *Византијска цивилизација*, Београд 1976, стр. 185.

⁸¹ Ф. Успенски, *Историја Византијског царства*, I том, Београд 2000, стр. 374.

⁸² М. Polo, *Milion*, Zagreb 1954, str. 171.

преко Црвеног мора и долази до Мале Индије за пет месеци. Тамо су Јелини и хришћани. Од Индије се плови до Персије три месеца. Тамошњи људи су без закона, врач су и чаробњаци.”⁸³ Изгледа да се под Великом Индијом подразумева данашња Индија, а под Малом Индијом Арапско полуострво. Што се података о верама тиче, Јелинима се сматрају многобошци уопште, а под врачама и чаробњацима маздаистички свештеници. Ислам се нигде не спомиње тако да ти подаци датирају најдаље из прве половине VII века, и они су у Горички зборник унети из неке од византијских хроника (на пример Ускршња хроника, написана између 630-640. год.).

Први забележен контакт хришћана са Кином налазимо код византијског историчара Прокопија. Он бележи вест о несторијанским монасима који су пренели свилену бубу у бамбусовим штаповима из Кине у Цариград.⁸⁴ Њихова посета није била мисионарског карактера и многи трговци хришћани су и пре њих Свиленим путем одржавали везе са Кином. У периоду династије Танг (618-907), у Кину стижу први несторијански монаси из Селеукије-Ктесифона, 635. године, предвођени монахом Алопеном. Најфасцинантнији доказ о овој мисији је камени стуб откривен у месту Хсиан Фу 1623. Постављен је 781. године; на њему је урезан крст, кратка историја мисија из 635, као и кратки изводи из хришћанског учења. Европска јавност га је у почетку сматрала фалсификатом језуитских мисионара, док су каснија истраживања са сигурношћу потврдила његову аутентичност.⁸⁵

Мерв (данас у Туркменистану) под Сасанидима је био културни центар и седиште митрополије. Присуство епископа из Мерва спомиње се на сабору Персијске цркве 424. године. Прве мисије ка степама Централне Азије организоване су крајем V века под католикосом Акакијем. Успехе у покрштавању Хуна Хефталита имао је Мар Аба, који је 549. крстио велики број њих на реци Оксусу и том приликом посветио једног епископа. Мисионари из Мерва стизали су и до народа Согдијанаца и номадских Бактријских племена.

Магловито познавање прилика о хришћанима у Азији створило је мит у средњовековној Европи о моћном владару Јовану Свештенику чије се краљевство простире негде “на истоку”. Овај мит био је нарочито популаран у периоду Крсташких ратова јер се веровало да ће легендани краљ бити савезник Европљана у борбама са муслиманима. Неки аутори су покушали да поистовете лик Јована Свештеника са Џингис-каном (1155-1227), што се показало као заблуда.

Хришћанство се међу номадским племенима ширило у несторијанском облику и било под великим утицајем шаманизма, какав је био случај код Најмана, које је Џингис-кан покорио.⁸⁶

⁸³ Н. Радосевић, *Козмографски и географски одломци Горичког зборника*, Зборник радова Византолошког института XX, Београд 1981, стр. 182-183.

⁸⁴ С. Рансимен, *Византијска цивилизација*, Суботица 1964, стр. 164.

⁸⁵ Е. Benz, *Duh i život istočne crkve*, Sarajevo 1991, стр. 116.

⁸⁶ М. Хоанг, *Џингис-кан*, Сремски Карловци 1991, стр. 104.

VII Пропаст сасанидске империје

Врхунац персијских освајања у VII веку био је велики корак ка крају једне епохе. Хозроје II Парвиз (589-628), по надимку “победнички” је то дуго заиста и био на ратном пољу док његове амбиције нису довеле Персију до ивице пропасти. Сам долазак на престо овог шаха не би био могућ без интервенције византијског цара Маврикија (582-602). Наиме Хормизд IV страдао је као жртва побуне једног од војсковођа, Варарама и млади Хозроје тешко да би се изборио за престо без ове јаке подршке. Као знак благодарности (или услов) склопљен је мир 592. године по коме већи део Јерменије и Месопотамије прелази из персијске под византијску управу. Шах је као једну од жена добио Маврикијеву ћерку Марију, а њему најближа је била Ширин, јаковитска хришћанка.⁸⁷ Католикос у престоници био је Сабаришу (596-604), који због својег монашког начина живота и благе нарави није долазио у сукоб са владарем. Са Ширин католикос је имао близак и пријатељски однос.

Поремећај међу силама почиње од момента када тиранин Фока брутално побивши цара и његову породицу преузима власт 602. године. Због мученичке смрти Маврикије је уврштен међу светитеље (28. новембар/ 11. децембар). Његов некадашњи штићеник, а сада моћни шах, одлучује се за освајачку политику према западу. Тешко је тврдити која га је мржња руководила: према византијској сили или према хришћанству. Изгледало је као да једну цивилизацију жели да уништи за сва времена. У периоду (605-613) пред персијском војском један за другим падају градови: Дара, Амида, Едеса, Хијерапољ, Алеп, Апамеја, Дамаск.

Персијанци којима се у Палестини прикључио велики број Јевреја освајају Јерусалим 614. године. Зверства која су учињена над хришћанским становништвом и храмовима потамнела су славу Кира Великог, некадашњег ослободиоца светог града. Хозроје је са собом у заробљеништво повео патријарха јерусалимског Захарија (21. фебруар/ 6. март) и на запрепашћење читавог хришћанског света реликвију часног Крста. Фанатични бранилац свега што је зороастрејско и персијско, Пол ди Бреј сматра да је одношење Крста из Јерусалима чиста измишљотина.⁸⁸

Као аргументе он износи податке о томе како је часни Крст убрзо пошто га је пронашла Света Јелена (мајка цара Константина) у многим деловима разаслат као дар угледним црквама. Са друге стране поменути аутор не познаје хришћанско веровање да је и крст сачињен од било ког дрвета ако се у њега угради комад оригиналног крста такође часни Крст. По доласку у престоницу Селеукију- Ктесифон, Хозроје II је организовао један сабор на коме су били присутни представници свих хришћанских конфесија са персијских територија. Проширењем на запад велики број монофизита дошао је под сасанидску власт. Према њима Хозроје II је показивао извесне склоности, што показују и поклони, два сребрна крста са урезаном посветом, које је послао цркви Светог Сергија у Русафи (касније Сергиополис).⁸⁹

⁸⁷ Ц. Мајендорф, *наведено дело*, стр. 296.

⁸⁸ П. Ди Бреј, *Заратустра и његова веровања*, Сремски Карловци 1995, стр. 433-435.

⁸⁹ М. Higgins, Chosroes II's Votive Offerings at Sergiopolis, *Byzantinische Zeitschrift* (48), München 1955. str. 89.

Поводом промене владара монофозитски патријарх Атанасије, “Гонич камила” (595-631), писао је александријском патријарху: “Свет се радује у миру и љубави” јер је “халкидонска ноћ прошла”. Монофизитски хроничар Михаило Сиријац такође са задовољством обавештава како је персијски краљ наредио да “сви халкидонци буду прогнани” и да “нестане сећање на халкидонце од Еуфрата до Оријента (тј. Сирије)”.⁹⁰

После освојења Јерусалима Персијанци су наставили поход у правцу Мале Азије. Византијски цар Ираклије (610-641) стајао је пред одговорношћу одбране царства, истовремено са Балкана се приближава аварско- словенска опасност. Први успех у борби са Персијанцима постигнут је 622. године пошто је склопљен мир са Аварима. Следеће године Хозроје одбија понуђени мир, а његове војсковође Шахрбараз и Шахин, којима је препустио руковођење, трпе пораз за поразом. Сам шах се повлачи у своју раскошну резиденцију у Дастагерду, где се потпуно посвећује забавама и лову бивајући убеђен да су бојна поља далеко од њега. Под његовим покровитељством Барбуд је записао персијски музички систем у седам царских модала који су до данас у употреби. Компонувао је тридесет мелодија, а за шаха по једну песму за сваки дан у години. Византија је пред почетак контраофанзиве доживела скоро потпуни слом, био је то један од најкритичнијих момената у њеној хиљадугодишњој историји. 626. године, док је аварско-словенска опсада Цариграда била у пуном жеку, у Халкидону се појавила персијска војска. На срећу бранилаца, није дошло до напада са обе стране.

Пошто је престоница успешно одбрањена, византијске снаге су се усмериле према источном ратишту. Ираклије је походу против Персијанаца уз помоћ патријарха Сергија дао карактер светог рата. Одабрао је правац кретања према резиденцији у Дастагерду преко Јерменије, тако да се спуштао са севера. Шах није мењао свој безбрижни начин живота као да није свестан византијске војске која се муњевито приближавала уклањајући са лакоћом све препреке. При проласку кроз Газнак (Тахт-е-Солејман), легендарно родно место пророка Заратустре где се налазио најпоштованији храм ватре, Ираклије је за собом оставио рушевине. Непосредно пред појавом византијске војске у Дастагерди Хозроје II је убијен, а његов син Широје крунисан је као Кавад II. Он је изашао пред византијског императора спреман на све понуђене услове по цену мира, што је значило губитак свих до скоро муњевито освајаних територија. Из Персије је пуштен и патријарх Захарије, који је за четрнаест проведених година према животопису многе преобратио у хришћанство, а био је присутан и на већ поменутом сабору.

Период од 614-628. године био је пропраћен ваванцијом на столици католикоса у Селеукији- Ктесифону.

Повратак Часног Крста преузео је на себе лично цар Ираклије.⁹¹ Часни Крст је из Селеукије - Ктесифона до Јерусалима преношен уз славље од града

⁹⁰ Ц. Мајендорф, *наведено дело*, стр. 297.

⁹¹ О повратку крста у Јерусалим погледати: Ј. Кулаковски, К. Вовросу ваврашченија Крестја Господња в Јерусалим из персидскаго плена, Харков 1913. као и А. Frolow, *La relique de la Vraie Croix*, Paris 1961. Према В. В. Болотов, *Лекции по истории древней Церкви*, Петроград 1918. Ираклију је Крст предао Ишојаб II приликом њиховог сусрета у Теодосополису. Шах је био под утицајем једне од жена хришћанки.

до града, преко Хијерапоља, Дамаска, Алепа. Кад је стигао у Галилеју, пред Ираклија су из града Тиверијаде изашли јеврејски изасланици са даровима и молили га да им да обећање како неће бити одмазде због злочина које су Јевреји починили приликом освајања Јерусалима. Ираклије је дато обећање ипак погазио и до одмазде над Јеврејима у палестинским градовима је дошло због чега су монаси одлучили да Велики пост почињу недељу дана раније него што је до тада било прописано. Овај обичај је убрзо ишчезао, али се у Египту у Коптској цркви одржао до X века.

Данас се у Православној цркви повратак часног Крста из Персије у Јерусалим 628. године прославља као празник Уздизање часног Крста (14/27. септембар) уз обавезан једнодневни пост. У Римокатоличкој цркви исти дан се прославља као *Exaltatio Sanctae Crucis*. Савременик догађаја Георгије Писида саставио је у спомен на тај догађај спев "*Restitutio crucis*". Сир Перси Сикес у својој "Историји Персије" преноси једну од безбројних хришћанских прича према изворнику "Речи и места" Исака Тејлора. Свети епископ Ива, епископ персијски, посетио је Енглеску у VII веку где је и преминуо. Исти податак налазимо и у "Светачнику" Хризостома Столића под 10. јуном. Тело персијског светитеља чудесно је пронашао један сељак приликом орања 1001. године, недалеко од Хунтингдоншира. У том граду је подигнута црква њему посвећена и у њој почивају мошти Светог Иве.⁹²

У првој половини VII века живео је и Свети Анастасије (22. јануар/ 4. фебруар), према житију: "По роду он беше Персијанац, из села Расуни, у покрајини Разех. Као персијски незнабожац звао се Магундат. Отац му Вава био чувени чаробњак и учитељ мађионичарске вештине."⁹³ И поред таквог окружења, он се од младости заинтересовао за хришћанство. Приликом једног од војних похода остао је на византијској територији, а затим је отишао у Јерусалим, где га је крстио лично патријарх Модест (замењивао Захарија који је био у ропству), а затим је положио и монашки завет. По повратку у Персију био је заточен у граду Витсалији (спомиње се и као Сергиополис) у близини Ниниве, где је после мучења погубљен. Његове свете мошти пренете су у Палестину а затим у Рим (Тре Фонтане), један њихов делић чува се у манастиру Светог Пантелејмона на Атосу. У Цариграду је уз цркву светог Филимона постојао параклис посвећен светом Анастасију Персијанцу подигнут у VII веку.⁹⁴

Дуготрајни рат, који у овом раду није описиван како се причом о војним операцијама не би удаљили од хришћанске нити, потресао је и ослабио како Персију тако и Византију. Према миру који је млади Широје у безизлазној ситуацији склопио са Ираклијем Византији су предати Египат, Палестина, Сирија, Мала Азија и Месопотамија. У нестабилној персијској престоници дошло је до преврата који је покушао војни заповедник Шахрбараз, али је и он

⁹² Х. Столић, *Православни светљачник*, I том, Београд 1988. наводи само ове редове: "Свети Ива епископ персијски и тројица других скончали у Енглеској у VII веку. стр. 490.

⁹³ Ј. Поповић, *Житија светих за јануар*, Ваљево 1991, стр. 705-716. Погледати и критичко издање: Н. Usener, *Acta martyris Anastasii Persae, graece primum edidit*, Bonna 1894.

⁹⁴ П.Магдалино, *Средњовековни Цариград*, Београд 2001, стр. 23, нап. 25.

ускоро завршио као жртва разјарене масе која није желела да прихвати прекид сасанидске династије.

Ираклије и патријарх Сергије су се залагали за отворено унионистичку политику према источним хришћанима (обојица су потицали из источних провинција, Ираклије из Кападокије, а Сергије из Сирије). Као тачку спајања смислили су формулу моноенергизма која је тврдила да ипостасно јединство две природе у Христу подразумева један активни субјекат, односно једну енергију. У Едеси се 630. године Ираклије састао са јерменским католиком Езром и успео да поврати монофизитизмом нарушено јединство. У Јерменији је било противника том сједињењу, али је цар Констанс II ишао у Двин 654. да га потврди. Оно се, нажалост, одржало још свега пар година (до 660) јер су га угрозиле прилике настале арапском инвазијом.

Са поглаварем Персијске цркве католиком Ишојабом II Ираклије се састао у Теодосиполису (данас Ерзерум у Турској). Њихов сусрет је био толико отворен да је католикос одслужио литургију у православној цркви а цар је примио причешће из његове руке.⁹⁵ Следеће посланство послала је Боран(629-630), једина позната жена на персијском престолу. Посланство је предводио католикос Ишојаб а међу епископима био је и један по имену Сахдон. Сусрет се одиграо у Берији (Алеп у Сирији) где делегација из Персије и поред Ираклијеве велике жеље и упорности није одбаћивала несторијанске ставове. Поменути епископ Сахдон је по доласку у Персију почео да проповеда повратак теологији Васељенских сабора због чега је под притиском Ишојабовог клера морао да се склони у Едесу.⁹⁶ Ираклијеви покушаји више нису имали прилике да се понове.

До тада разједињена арапска племена почела су под исламом да се стапају стварајући изузетно моћну војну силу. После битке код Јармука 636.године Сирија постаје лак плен освајача. У првом судару са Персијанцима у “бици на мосту” 634. Арапи су претрпели пораз. Калиф Омар именује Саед -ибн-Векаса за циљ освојења Персије. Код Кадисије у Месопотамији четвородневна битка у јуну 637. била је кобна по Персијанце предвођене Рустемом. Према легенди, пешчана олуја им је непрекидно дувала у лице. Престоница Селеукија-Ктесифон је следеће године постала лак плен пошто је Јаздегерд III изашао са гарнизомом и ризницом пре доласка Арапа. Богатства и раскошне палате препуштене освајачима заувек су постали прошлост. Последња велика битка за одбрану Персије одиграла се 641. код Нахевенда, недалеко од Хамадана. Провинција Фарс освојена је 649-650, а затим и област Хорасан. Последњи сасанидски шах Јаздегерд III убијен је у околини Мерва од стране степских Турака, које је покушавао да организује као плаћеничку војску.⁹⁷ Персијанци ће после многих освајача који су се непрекидно смењивали (Арапи, Селџуци, Монголи) повратити потпуну самосталност под династијом Сафавида тек у XV веку.

⁹⁵ Ц. Мајендорф, *наведено дело*, стр. 298.

⁹⁶ Ј. Кулаковски, *Историја Византије*, III том (602-717), Киев 1912, стр. 130-131.

⁹⁷ Према Ф.Хити, *Историја Арапа*, Сарајево 1973.

Епилог

Крај Сасанидске империје била је само једна прекретница у опстајању хришћанства на Блиском истоку и прилагођавање новом арапском господару. Тај период представља једну потпуно нову тему за изучавање и захтева отварање једног потпуно новог корпуса извора. Поред општих историја Арапа и енциклопедија, са којима би започели читање, непоходно би било консултовати за ову тему драгоцено дело кембричке историографије.⁹⁸ Од записа савременика неизоставни извор је историја Ал-Табарија из IX века.⁹⁹

У периоду ортодоксних калифа (632-661) и под Омајадима (661-750) Персија је само једна од покорених провинција. По доласку на власт Абасида (750-1258), у чему је подршка Персијанаца била пресудна, срећемо их на кључним местима у структурама власти. Абасиди су подигли нову престоницу Багдад (Мадинат ал-Салам, град мира), недалеко од некадашње сасанидске престонице Селеукије-Ктесифона.

У источним провинцијама (Хорасан, Систан и Белучистан) већ у IX веку појављују се самосталне персијске породице (Тахириди, Сафариди и Саманиди). Најмоћнији у низу таквих породица били су Бујиди (945-1055), који су из своје престонице Шираза у провинцији Фарс смењивали калифе у Багдаду. Њихов владар носио је стару титулу шах-ин-шах, у арапском преводу мелик-ул-мулук. Најмоћнији у тој династији Абуд-уд-Девле (949-983), појављује се у изворима и као Азадодовле или Абу-шоџа-Косро, имао је везира хришћанина Наср-ибн-Харуна. Под његовом протекцијом хришћани су имали слободу.¹⁰⁰

Арапски калифи су хришћане према исламском праву сврставали у једну од објављених вера (ехл-уз-зиме) или у следбенике објављене књиге (ехл-ул-китаб). Поред хришћана су у исту групу сврставани Јевреји и Сабијци, једна гностичка секта. Свима им је било заједничко признавање текстова Старог завета. Један леп пример тачке на којој се додирују три монотеистичке религије (хришћанство, јудаизам и ислам) је светилиште посвећено праоцу Авраму (Абрахаму, Ибрахиму) у иранском граду Кашану. На том месту је чак и насликана међу хришћанима омиљена сцена из Старог завета-жртва Аврамова.¹⁰¹ Касније су из економских разлога у зимије уврштени персијски зороастрејци, као и пагански Бербери. Сви они своју слободу су плаћали у виду новчаног пореза. Њихов положај зависио је и од воље актуелног калифа, неки од њих су инсистирали на спровођењу понижавајућих одредби као што је ношење препознатљиве одеће или забрана јахања коња. Неки од хришћана су заузимали и значајне позиције као чиновници или лекари. Јован Дамаскин (675-749) био је званичник у влади омајадског калифа Абдулмелика. Аутор је

⁹⁸ L.Browne, *The Eclipse of Christianity in Asia from the Time of Muhammed till the Fourteenth Century*, Cambridge 1933.

⁹⁹ Al-Tabari, *The Book of Religion and Empire (Kitab al-din wal-dawlah)* english translation by A.Mignana, Manchester 1922.

¹⁰⁰ S. H. Moffet, *A History of Christianity in Asia*, New York 1998, str. 380.

¹⁰¹ Свето писмо Старог и Новог завета (I Мојсијева, XXII), Београд 1985, жртва Аврамова представља централну тему савременог иранског филма Хамун, редитељ Дарјуш Мехрпузи.

многих црквених химни и теолошких текстова међу којима је једно поглавље насловљено “О јереси исмаилићана”. Чувена персијска лекарска породица Бактишуа, на служби при двору Бермекида, била је несторијанска. Џибрил (Гаврило)-ибн- Бактишу (-830) био је лични калифов лекар.¹⁰²

Калифи су међу хришћанским конфесијама које су се појављивале међу њиховим поданицима највише симпатија показивали за несторијанце. Разлог је можда у томе што је Мухамед своја сазнања о хришћанству која је искористио приликом осмишљавања нове религије добио управо од несторијанаца (од монаха по имену Бахира). И једнима и другима било је заједничко да у храмовима избегавају представљање људских ликова. Арапи су писали расправе уперене против хришћанства, као нпр. Абу Јусуф Јакуб ал-Кинди или ал-Табари, а географ из IX века Ал-Масуди у својој “Књизи изображености” обавештава о Васељенским саборима, хришћанским јересима, доктринама... Резиденција католикоса налазила се у Багдаду до провале Монгола, одакле се преселила у севернији Мосул. Називала се Дејр-ур-Рум (римски или хришћански манастир), а хришћани су били насељени у посебном кварту. Јаковити, иако бројни, никад нису успели да своје седиште преместе из Антиохије у Багдад. Несторијанци имају снаге да обнављају мисије у Кини и Индији. Најупечатљивија личност међу католикосима калифатског периода био је Тимотеј I (779-823). Он је под калифима који нису показивали благонаклоност према хришћанима решавао унутрашње проблеме цркве, као што су редуковање несторијанске праксе избора ожењених епископа, као и сузбијање већ споменуте секте лутајућих монаха. Од његових сачуваних дела најзначајнија је “Апологија хришћанске вере” упућена калифу Ел-Мехдију као и интерпретација теологије Григорија Назијанског (Григорија Богослова), једног од најбитнијих кападокијских отаца IV века.¹⁰³

Према Ренеу Грусету, несторијански хришћани су освојење Багдада од стране Монгола дочекали као ослобођење. Предводник хорде Хулагу, који је у Багдад ушао 1258, имао је супругу хришћанку по имену Докуз. Међу његовим војницима такође је било хришћана Монгола, који су били покрштени од стране смелих несторијанских мисија које су продирале кроз степе Централне Азије.¹⁰⁴ Значајан део војске сачињавале су и грузијске помоћне чете. Током заузимања града хришћанско становништво је прошло без жртава, што звучи невероватно с обзиром на процедуру која је пратила монголско освајање неког града. Такав случај није био кад се појавио један други освајач Тимур-Ленк. Он је кроз Багдад прошао 1393. Ниједном народу ни крају кроз који је прошао није оставио ништа осим несхватљивих људских жртава. После његовог продора обим територија настањених несторијанцима сужава се на део Курдистана и Месопотамије, што остаје и до данашњих дана.

Данашњи потомци несторијанаца живе подељени у две конфесије: Халдејска црква, која је у заједници са Римокатоличком црквом, и Асирска црква која је независна. У Ирану се за припаднике Асирске цркве користи

¹⁰² F. Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo 1973, str. 259.

¹⁰³ A. Atiya, *History of Eastern Christianity*, London 1967, str. 300.

¹⁰⁴ P. Груссе, *Царство сїеїа*, Сремски Карловци 1996, стр. 376-378.

термин Ашури. Језик који се користи у њиховим службама је семитски и најближи је арамејском дијалекту, којим је говорио Исус Христос. Окружење у којем живе често је било непријатељски расположено (нарочито курдска и јазидска племена). У току I светског рата над асирским хришћанима настанем у турском делу Курдистана почињен је геноцид.

Руска православна црква је 1898. организовала мисионарски центар у граду Урмије.¹⁰⁵ Успех је постигнут пошто је локална Асирска црква на челу са епископом Мар Јоном ушла у заједницу са православнима. Нажалост, ово сједињење је било само привременог карактера.

Закључак

Овај рад је имао за циљ да пружи основне информације о хришћанству које је доспело до подручја Персије, где није нашло погодно тле за ширење, али ипак успело да се одржи и под каснијим, по правилу ненаклоњеним освајачима.

Често је тешко разграничити појмове: сиријски хришћани, хришћани Персијанци и несторијанци. У уводу је наглашено да је хришћанска заједница у Персији била национално хетерогена. Иницијатива за ширење ка истоку је потицала од сиријских хришћана, који су и сачињавали највећи део заједнице у Персији. Службени језик у црквама које су оснивали био је сиријски; само мали број сачуваних текстова написан је на пахлaviју.

Другу важну компоненту сачињавале су јудео-хришћанске заједнице које су се после Титовог разрушења Јерусалима 70. године н. е. раселиле по градовима Блиског истока. Анахрона гностичка заједница мандејаца (следбеници Јована Крститеља) и данас постоји у Ираку и Ирану. Сматра се да нису аутохтони већ да потичу од палестинских избеглица из I века н. е.

Међу Персијанцима хришћанство се веома споро ширило. Прогони под шапуром II, Бахрамом V и Јаздегердом II су по својим размерама били прави геноциди. Они су у највећој мери били усмерени против конвертита из маздаизма. После сабора у Селеукији-Ктесифону 486. године и проглашења несторијанства за званични облик вероисповедања за хришћане у Персији, они престају да буду део Васељенске цркве. Самим тим престаје њихова комуникација са клером непријатељског царства (што је за шахове значило контакт са самим царем) и од тада престају стравичне проскрипције. Упркос томе што је хришћанство имало легитимитет, нове мисионарски надахнуте несторијанске генерације нису кренуле по персијским просторима већ су се у проповедничким путовањима отискивали ка Индији, Централној Азији и Кини.

Персијанци су својом приврженошћу традицији, као и у старозаветној улози у чекању Месије, потпуно блиски Јеврејима. Они нису успели попут европских народа да поруше старе идоле и прихвате Новозаветну поруку.

Надам се да овај рад делимично расветљава историју, за јавност, периферије хришћанског света. Завршио бих га једном од мисли руског богословља: "Хришћански не могу бити народи; чак ни породице. Хришћанин може бити само појединац."

¹⁰⁵ Ц. Мајендорф, *наведено дело*, стр. 250.

ИЗВОРИ

1. Амијан Марцелин, Историја, Београд, 1998.
2. Аурелије Аугустин, Исповијести, Загреб, 1987.
3. Јевсевије Памфил, Историја Цркве, Шибеник 2003.
4. Marko Polo, Milion, Zagreb, 1954.
5. Прокопије из Цезареје, Тајна историја, Београд, 2004.
6. Радомир Поповић, Одабрана документа Васељенских сабора, Београд, 2002.
7. Свето писмо Старога и Новог завета, Београд, 1985.
8. Сократ Схоластик, Историја Цркве, Шибеник, 2002.

ЛИТЕРАТУРА

1. A. Atiya, History of Eastern Christianity, London 1967.
2. E. Benz, Duh i život istočne crkve, Sarajevo 1991.
3. Д. Богдановић, Свети оци и учитељи цркве, Београд 1989.
4. S. Brock, A Martyr at the Sasanid Court Under Vahran II: Candida, Analecta Bollandiana 96, Bruxelles, 1978
5. Л. Бреје, Византијска цивилизација, Београд, 1976.
6. П. ди Бреј, Заратустра и преображење света, Сремски Карловци 1995.
7. F. C. Burkitt, Early Christianity outside the Roman Empire, Cambridge 1899.
8. В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, Речник грчких и латинских писаца антике и средњег века, Београд 1984.
9. Ч. Вељачић Р. Ивековић, Индијска и иранска етика, Сарајево 1984.
10. Р. Грусе, Царство степа, Сремски Карловци 1996.
11. В. Дјурант, Доба вере, I том, Београд 1998.
12. Dictionary of Oriental Literatures, vol. III, London 1974.
13. H. Edin, Velika povijest crkve, Zagreb 1972.
14. М. Елијаде, Историја веровања и религијских идеја, II-III том, Београд 1991.
15. Енциклопедија живих религија (у редакцији Кит Крима), Београд 1992.
16. J. Kolarić, Istočni kršćani, Zagreb 1982.
17. Ј. Кулаковски, Историја Византии (395-717), Киев 1912.
18. Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg, 1960.
19. B. Luis, Arapi u povijesti, Sarajevo 1967.
20. П. Магдалино, Средњовековни Цариград, Београд 2001.
21. W. F. Macomber, The Christology of the Synod of Seleucia-Ctesiphon, A.D.486., Orientalia Christiana Analecta XXIV, Romae 1958.
22. Џ. Мајендорф, Империјално јединство и хришћанске деобе, Крагујевац 1997.
23. S. Matheson, Persia (An Archaeological Guide), Tehran 2001.
24. S. H. Moffet, A History of Christianity in Asia, New York 1998.
25. Х. Мохаммади, Иранске цркве - симбол вековне верске слободе, објављено у Нур (30), Часопис за културу и исламске теме, Београд 2001
26. Ј. Олбина, Унија и унијати, објављено у Каленић (4-5), издање епархије шумадијске), Крагујевац 1989.
27. Д. Оутс, Рани средњи век, Београд 1976.
28. Јустин Поповић, Житија светих (јануар-децембар), Ваљево 1991.
29. Ј. Поповић, Општа црквена историја, Сремски Карловци 1912.
30. Z. B. Pakizegi, History of the Christians in Iran, San Diego 1992.

31. X. Панајотис, Свети Јован Дамаскин- живот, списи, учење, објављено у Свети Јован Дамаскин, Источник знања, Београд- Никшић 2001.
32. С. А. Њова, Хазари, Београд, 1995.
33. Н. Радошевић, Козмографски и географски одломци Горичког зборника, Зборник радова Византолошког института XX, Београд 1981.
34. С. Рансимен, Византијска цивилизација, Суботица 1964.
35. X.Столић, Православни светачник (месецослов светих), I-II том, Београд 1988.
36. S. P. Sykes, A History of Persia, vol. I, New York 1958.
37. А. А. Точилов, Света Гора Атонска, Хиландар (репринт издање), 1993.
38. Р. Ђук, Царица Мара, Историјски часопис, XXV-XXVI, Београд 1978-1979. (53 - 97)
39. Ф. Успенски, Историја Византијског царства, I том, Београд 2000.
40. Г. Флоровски, Источни оци IV века, Врњачка Бања 1997.
41. F. Hiti, Istorija Arapa, Sarajevo 1973.
42. M. Higgins, Chosroes II's Votive Offerings at Sergiopolis, Bizantinische Zeitschrift (48), München 1955.
43. M. Higgins, Chronology of the Fourth Century Metropolitans of Seleucia-Ctesiphon, Traditio, vol. IX, New York 1953
44. M. Higgins, Date of Martyrdom of Simeon bar Sabbe, Traditio, vol. XI, New York 1955.
45. М. Хоанг, Џингис-кан, Сремски Карловци, 1991.
46. С. Huart, L'Iran antique, Paris 1952.
47. А. Цермановић Д. Срејовић, Лексикон религија и митова древне Европе, Београд 1991.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. T. V. Philip, East of Euphrat: Early Christianity in Asia
2. www. Nestorian page. Com

Darjus Samii

CHRISTIANITY IN SASANIAN PERSIA

First remark about organized Christian community is attendance of bishop from Persia at Council of Nicaea 325. A.D. Zoroastrian priesthood was strongly opposed to spreading of Christianity. Rulers of Sasanian dynasty consider them as allies of Byzantine Empire.

Shapur II initiated great persecution at years 340. to 380. A.D. in which was killed nearly 16.000 Christians.

Yazdegerd I was in some ways gentler to Christians. During his reign was held synod at capital Seleucia-Ctesiphon at year 410. A.D. when Persian Church reorganized.

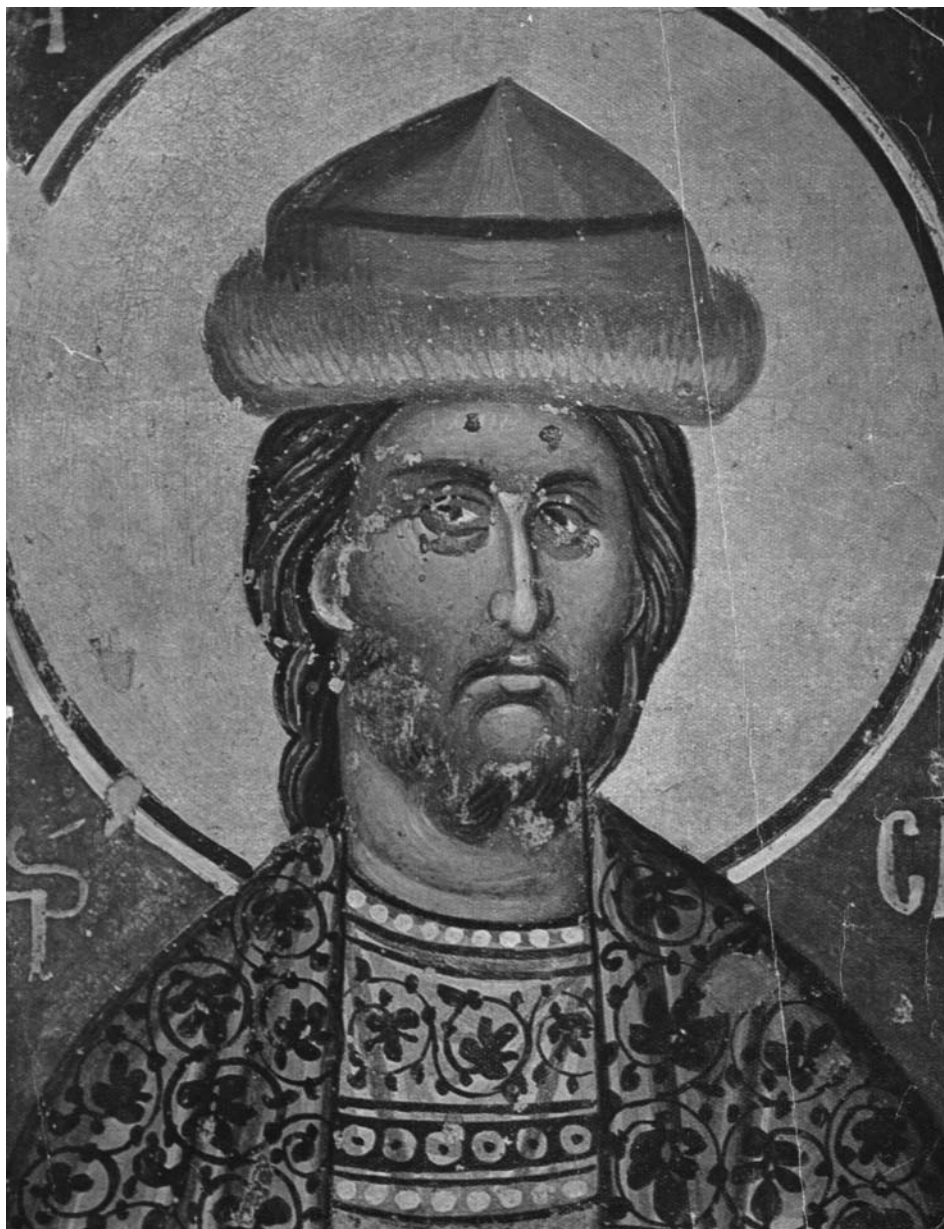
When Nestorian learning was proclaimed for heresy at Council of Ephesus 431.A.D. his followers were find shelter in Persia. Under their influence Persian Church adopted Nestorian learning as main direction of religion thinking.

Katholikos Mar Aba (540-552) had good connection with Khosrow Anushirvan and succeed to revitalized Church in Persia. At the beginning of VII century Nestorian missionary start to spread Christianity at India and Central Asia. At that time first Arab rulers came to Persia.

Today descendants of these Christian community are divided in two separated confessions:

Assyrian and Chaldean Church. They used Aramaic language in their liturgy and keep many customs from ancient Christianity

ПРИЛОЗИ

Свети Јаков Персијанац, фреска из манастира
Старо Нагоричино у Македонији (1317. година)

Свети Анастасије Персијанац, светогорска иконописачка радионица (1983)

